

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — *Κ. Τριανταφυλλόπουλος* τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — *Μιχ. Τσαμαδός*. — *Χ. Τζωρτζόπουλος* ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Bœhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — *Παν. Κανελλόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1931

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δημοσιεύων κατωτέρω τὸ μάθημα, μὲ τὸ ὁποῖον ἤρχισα εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 27. Ἰανουαρίου 1931 τὰς παραδόσεις μου ὡς ὑφηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐνόμισα, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποφύγω μεταβολάς, ποῦ θὰ ἤλλασαν ῥιζικῶς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς ὁμιλίας ἐκείνης. Ἐκτὸς μερικῶν τροποποιήσεων τοῦ λεκτικοῦ, προσέθεσα εἰς σημειώσεις ἢ εἰς τὸ κείμενον μόνον ὅσα τότε τοῦ χρόνου ἢ βραχύτης με ἠνάγκασε νὰ περικόψω, ὅσον ἤμποροῦσα, ν' ἀντισταθῶ, ἄπεφυγα ἐπ' ἴσης, διὰ λόγους καθαρῶς ῥητορικοῦς, νὰ μεταχειρισθῶ εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς ὁμιλίας μου τὴν ἐπαγγελματικὴν γλῶσσαν τῶν φιλοσόφων ἐπροτίμησα τὸ νοητικὸν περιεχόμενον τοιούτων ἀναπτύξεων νὰ παρουσιάσω ὑπὸ τὸ περίβλημα ἀφθόνων παραδειγμάτων καὶ εἰς γλωσσικὸν ἔνδυμα ἁπλοῦν, εὐσύννοπον διὰ τὸν ἀκροατὴν, ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο περὶ ζητημάτων τοιαύτης φύσεως. Τὰς παραπομπὰς εἰς ξένα συγγράμματα καὶ τὰς ἀνασκευὰς ἀντιθέτων ἀπόψεων ἔκρινα καλὸν νὰ παραλείψω συστηματικῶς. Τὸ πρόβλημα, ποῦ πραγματεύομαι, μου εἶναι προσωπικῶς τόσοον ζωτικόν, ὥστε δὲν παρέλειπα ν' ἀναγνώσω ὅ,τι σχετικὸν περιῆλθεν εἰς γνῶσίν μου καὶ μου ἦτο προσσιόν. Ὁ ἔμπειρος ἀναγνώστης θάνακαλύψῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοήσεως αὐ-

τοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ φιλοσόφου ἢ φιλολόγου. Θάντιληφθῆ ὅμως ὁ ἔμπειρος ἀναγνώστης, ὅτι πρόθεσίς μου ἦτο νὰ παρουσιάσω κάτι, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος καὶ εἰς τὰς κεντρικὰς γραμμὰς τῆς ἀπαντήσεως, ποῦ δίδω, πηγάζει ἀπὸ μακρὰν ἔσωτερικὴν προσπάθειαν ἐνὸς ἀνθρώπου, ποῦ ἐζήτησε νὰ συνειδητοποιήσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀσχολίας, πρὸς τὴν ὁποίαν τον ἔφεραν οἱ πόθοι του καὶ ἡ ὁποία του ἔγινεν ἡ πίστις καὶ ἡ χαρὰ του.

Ἄν αἱ προσωπικαὶ αὐταὶ σκέψεις, προσφερόμεναι εἰς τοὺς νέους Ἕλληνας φιλολόγους, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν φλόγα τοῦ ζωντανοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ποῦ θερμαίνει τὸν προφορικὸν λόγον, γίνουν ἀφορμὴ νὰ αἰσθανθοῦν τὸ πρόβλημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπήγασαν, ὡς πρόβλημα αἱ τολμηρότεραι ἐλπίδες τοῦ συγγραφέως θὰ ἔχουν πραγματοποιηθῆ. Διότι εἶναι μέγαλον κέρδος (ἀλλὰ καὶ μεγάλη ἀνάγκη) νὰ ἔλθωμεν οἱ φιλόλογοι εἰς συναίσθησιν τῶν ὑποχρεώσεων, ποῦ μας ἐπιβάλλει ἡ ἀνθρωπιστικὴ παράδοσις τῆς ἐπιστήμης μας, ἡ πλατωνικὴ παράδοσις τοῦ λόγον διδόναι καὶ τοῦ φανὸν βίον διάγοντας εὐδαιμονεῖν.

Μάρτιος 1931.

Ι. Σ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Κυρίες και Κύριοι,

Ὅχι ἀπὸ ὑποχρέωσιν τυπικὴν, ἀλλ' ἀπὸ γνήσιον εὐγνωμοσύνης αἴσθημα ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὴν σεβαστὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην, ποῦ ἔδειξε πρὸς ἐμέ, συγκαταριθμοῦσά με μεταξὺ τῶν διδασκόντων εἰς αὐτό. Τὸ ἴδιον εὐγνωμοσύνης καὶ εὐσεβείας αἴσθημα συγκεντρώνει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν μου τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς ἐπισήμου ἐνάρξεως τῆς πανεπιστημιακῆς μου σταδιοδρομίας καὶ ὄλους ἐκείνους, παλαιοὺς καὶ νέους, Ἕλληνας καὶ ξένους, ὅσοι μὲ τὴν διδασκαλίαν ἢ μὲ τὴν ἀγάπην των, μὲ τὸ παράδειγμα ἢ μὲ τὰ συγγράμματά των συνετέλεσαν, ὥστε νὰ κριθῶ ἄξιος τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς. Καὶ ἀντικρῦζω μὲ συγκίνησιν τὰ προσφιλῆ καὶ σεβάσμια πρόσωπα τῶν διδασκάλων μου, ὅσοι ἠθέλησαν καὶ μὲ τὴν παρουσίαν των ἀπόψε νὰ μ' ἐνθαρρύνουν· καὶ ἐπαναφέρω ζωηρὰ ἐνώπιόν μου ὄλους, ὅσοι εἶναι μακρὰν· καὶ εὐλογῶ τὴν ἱερὰν μνήμην ἐκείνων, ποῦ δὲν πρόκειται πλέον ν' ἀκούσουν ἢ ν' ἀναγνώσουν τὸ πρῶτον ἀκαδημαϊκὸν μάθημα τοῦ μαθητοῦ των—πρώτην ὑπὲρ πάντα τὴν ἀκριβὴν, τὴν ἀγίαν μνήμην τοῦ σχολείου μου, τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, τῆς ὁποίας ὑπῆρξα ἐκ τῶν τελευταίων (ἀλλοίμονον) τροφίμων. Ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ δὲν ὑπάρχει πλέον, καὶ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρώτην φορὰν ὕστερ' ἀπὸ 3000 χρόνια, ὁ Φοῖβος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας οὐκέτι ἔχει καλύβαν. Ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος πῦρ ἢ μάχαιρα δὲν ἀφανίζεαι. Αἰῶνια ζοῦν

εἰς τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, ζοῦν εἰς τὸν ἀκήρατον κόσμον τῆς ἰδέας. Καὶ ἂν ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνίαν μας, Κύριοι Φοιτηταί, αἰσθανθῆτε κάποτε κάποιους πόθους νὰ σας θερμαίνουν, κάποιον σπινθῆρα νὰ σας ἠλεκτρίζη, θὰ εἶναι—μὴ ἀμφιβάλλετε— ἀσθενὴς ἀνταύγεια ἀπὸ τὴν θεῖαν φλόγα, ποῦ ἐγνώριζε ν' ἀνάπτη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν ἢ ὑπέρλαμπρος ἐκείνη ἐστία παιδείας καὶ πίστεως.

Θέμα τοῦ ἀποψινοῦ μου μαθήματος θ' ἀποτελέσει ἡ σχέσις τῆς φιλολογίας, τῆς φιλολογικῆς δὴλα δὴ ἐπιστήμης, λαμβανομένης γενικῶς καὶ καθ' ἑαυτὴν (ἐπομένως ὄχι τῆς κλασσικῆς μόνον ἢ οἴασδήποτε ἄλλης ἔθνικῆς φιλολογίας) πρὸς τὸ σύνολον τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἑνὸς ἔθνους¹⁾. Θὰ ἐξετάσω δὴλα δὴ, ποία εἶναι ἡ θέσις καὶ ποία ἡ συμβολὴ τοῦ συγκροτήματος τούτου τῶν ἐπιστημῶν, ποῦ ὀνομάζομεν φιλολογίαν, εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ καλλιέργειαν τοῦ συγχρόνου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ποία ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐπαγγελματικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς σκοπιμότητος.

Ἐκλέγων τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἀκολουθῶ μόνον τὴν ὠραίαν παράδοσιν τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἐναρκτηρίων, οἵτινες πραγματεύονται θέματα γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος. Ἄνταποκρίνομαι, νομίζω, καὶ πρὸς τὴν σιωπηράν, ἀλλὰ καὶ δικαιολογημένην ἀξίωσιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ νεαρὸν ἀκαδημαϊκὸν διδάσκαλον, ὅστις περισσοτέρας προσδοκίας τοῦ μέλλοντος ἢ δραῖσιν ἐν τῷ παρελθόντι ἔχει νὰ παρουσιάσῃ, περιμένουν νὰ μάθουν, πῶς ἀντιλαμβάνεται τὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης του εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ ὑπὸ ποῖον πνεῦμα προτίθεται νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας του.

¹⁾ Τὰ εἰδικὰ προβλήματα, ποῦ παρουσιάζει ἡ σχέσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας πρὸς τὴν σύγχρονον ζωὴν, θὰ εὔρη ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Zielinski *Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*, τοῦ ὁποίου μετάφρασιν ἔδημοσίευσεν τὸ 1928. Εἰς τὰ ἐπιλεγόμενα τῆς μεταφράσεως ἐκείνης ἀναπτύσσονται καὶ αἱ ἰδιαίτεροι μορφαί, ποῦ λαμβάνουν τὰ προβλήματ' αὐτὰ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ βίου.

I

Ἐπιτρέψατέ μου ν' ἀρχίσω ἀπὸ ἓνα σύντομον, χωρὶς πολλὰς ἀξιώσεις καθορισμὸν τῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας συνέζευξα εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἀποψινοῦ μου μαθήματος, φιλολογία καὶ ζωή. Θὰ εἶπω τόσα μόνον, ὅσα εἶναι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, ἀπαραίτητα νὰ λεχθοῦν. Γνωρίζω ἐξ ἄλλου, πόσας δυσκολίας καὶ πόσα προβλήματα παρουσιάζει ὁ φιλοσοφικῶς ἀπηκριβωμένος ὀρισμὸς τῶν δύο τούτων πολυσημάντων ἐννοιῶν. Νομίζω ὅμως, ὅτι διὰ τὸ πρόβλημά μας, τὸ ὁποῖον εἶναι πρόβλημα ἀξιολογικὸν καὶ ὄχι γνωσιολογικόν, χρήσιμος θὰ εἶναι καὶ πρόχειρος καθορισμὸς, ἀρκεῖ μόνον νὰ χαρακτηρίξῃ κατὰ τρόπον ἔκδηλον τὸ περιεχόμενον, ποῦ περιλαμβάνομεν οἱ πολλοὶ ὑπὸ τὰς ἐννοίας ζωὴ (καὶ ἐννοεῖται ἐδῶ: ζωὴ πνευματικὴ) καὶ φιλολογία.

Ποῖον λοιπὸν εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας πνευματικῆς ζωῆς; Κατὰ τὴν γνώμην μου, πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ ἴδιον ἀκριβῶς πρᾶγμα ὅ,τι ὀνομάζομεν πολιτισμὸν, ἐφ' ὅσον οὗτος θεωρεῖται ὄχι καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀντικειμενικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι φορεὺς καὶ ἐργάτης τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἂν πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται καὶ λαμβάνουν μορφήν διάφοροι ἀξίαι, ἀξίαι ἠθικαὶ π. χ., θρησκευτικαί, αἰσθητικαί, γνωστικαί, οικονομικαί, δυναστικαὶ κτλ., πνευματικὴ ζωὴ εἶναι αὕτη αὕτη ἢ δημιουργία καὶ πραγματοποίησις τῶν ἀξιῶν ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ διὰ μέσου τοῦ ὑποκειμένου. Πολιτισμὸς εἶναι τὸ προῖόν, ὃ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς· πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα γεννᾶται καὶ ἀποκρυσταλλοῦται ὁ πολιτισμὸς. Ὁ πολιτισμὸς δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἓνα συγκρότημα ἀντικειμενικόν, ἀνεξάρτητον τοῦ ἀτόμου, ἀποτετελεσμένον εἰς ὠρισμένην στιγμὴν, ὄχι τόσον ὡς περιεχόμενον (ἀφ' οὗ τὸ περιεχόμενόν του μεταβάλλεται διαρκῶς), ἀλλ' ὡς μορφή καὶ ὡς ἰδέα· εἶναι ἄλλως τε προῖόν λογικῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἄμεσον πραγματικότητα. Τοῦναντίον ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν νοεῖται χωρὶς τὸ ὑποκείμενον, ποῦ τὴν ζῆ, εἶναι κάτι ποῦ εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν, ῥοήν, μεταβολήν, ἐξέλιξιν· εἶναι αὕτη αὕτη ἢ πραγματικό-

της, ὅπως μας παρουσιάζεται εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Σαφέστερος γίνομαι, ἂν, ἀντὶ τῆς καθολικῆς ἐννοίας πολιτισμός, φέρω ὡς παράδειγμα ἓνα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοῦ στοιχείων. Εἰς τὴν θρησκείαν π. χ. ἔχομεν ἓνα σύνολον πεποιθήσεων, γνώσεων, παραδόσεων, τύπων, ἠθικῶν κανόνων, ἐξωτερικῶν συμβόλων κ. τ. τ. Θρησκευτικὴ ζωὴ ὅμως εἶναι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, ποῦ ἀναδημιουργεῖ ἢ δημιουργεῖ μέσα του τὰς πεποιθήσεις καὶ τοὺς κανόνας καὶ τὰ σύμβολα καὶ συλλαμβάνει ἐσωτερικῶς τὸ νόημά των. Τὴν αὐτὴν διαφορὰν δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν μεταξὺ πολιτείας καὶ πολιτικῆς ζωῆς, τέχνης καὶ ζωῆς καλλιτεχνικῆς κ. ο. κ.

Ὡς ἄμεσος πραγματικότης ἡ πνευματικὴ ζωὴ νοεῖται κυρίως εἶπεῖν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, τοῦ παρόντος. Ἡ ζωὴ, εἴτε φυσιολογικὴ εἴτε πνευματικὴ εἶναι, ὑπάρχει πάντοτε εἰς ἓνα συγκεκριμένον ὄργανισμόν, ὁ ὁποῖος ζῆ, καὶ μόνον ἐφ' ὅσον χρόνον αὐτὸς ζῆ.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὡς ζωὴ τοῦ πνεύματος, ὡς ζωὴ δῆλα δὴ ἀξιῶν, ἔχει χαρακτῆρα ἐξόχως κοινωνικὸν καὶ ὑπερπηδῶντα τὰ ὅρια τοῦ παρόντος. Διότι τὸ ἄτομον, καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον, δὲν ἔχει μέσα του ἐξ ἀρχῆς ἀξίας πνευματικὰς, ἀλλὰ τάσεις καὶ ῥοπὰς πρὸς ἀξίας· δὲν ἔχει π. χ. θρησκευτικὰς ἀξίας, ἀλλὰ θρησκευτικὸν αἶσθημα, δὲν ἔχει αἰσθητικὰς ἀξίας, ἀλλὰ καλαισθησίαν κ. τ. τ. Τὸ ἄτομον, ὡς φορεὺς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι μία σύνθεσις ἀπὸ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως στοιχεῖα : ἀπὸ τὸ περιβάλλον μὲ τὸ πλῆθος τῶν περιεχομένων καὶ ἀξιῶν τῆς κοινωνίας, ἀξιῶν θεωρητικῶν, πρακτικῶν, αἰσθητικῶν, θρησκευτικῶν κτλ., καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ τὴν ψυχικὴν, τὸ πνευματικόν τοῦ ἐγώ—σύνθεσις ὄχι σταθερὰ καὶ παραμόνιμος, ἀλλὰ διαρκῶς ἀλλοιουμένη καὶ ἀνανεουμένη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως καὶ εἰς τὰς γενικὰς τῆς κατευθύνσεις καὶ τὸν ῥυθμὸν τῆς πραγματοποιήσεώς της. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἐπαφὴ αὕτη καὶ σύνθεσις τῆς ἰδίας πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἀτομικῶν ῥοπῶν καὶ τάσεων πρὸς τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας ἀπαρτίζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι διαφορωτάτης φύσεως·

νά είναι παθητική ἀφομοίωσις τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ συνδυαστική διαφόρων τάσεων ἐνέργεια ἢ ἐκλεκτική μεταξὺ τῶν ποικιλιῶν αὐτῶν, δυνατὸν ὅμως καὶ νά είναι ἐχθρική, νά καταλήξῃ εἰς πάλην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον, ἀποδεχόμενον πολλὰς ἢ ὀλίγας ἀπὸ τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας, τὰς τροποποιεῖ ἢ δημιουργεῖ τελείως νέας, τὰς ὁποίας κατορθώνει βαθμηδὸν νά ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν—ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς προσωπικότητας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος. Οἷαδὴποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπαφὴ αὕτη, διὰ τὸ ἄτομον θὰ ὀδηγήσῃ πάντοτε εἰς νέαν δημιουργίαν ἀξιῶν, νέαν ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν παθητικῆς ἀποδοχῆς τῶν παραδεδομένων. Διότι καὶ τότε γίνεται ἀνάπλασις τῶν ἀξιῶν τῆς κοινωνίας καὶ προσαρμογὴ τούτων πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας καὶ ἰκανότητας τοῦ ἀτόμου· μόνον κατόπιν τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς γίνονται αὐταὶ κτῆμα τοῦ ἀτόμου καὶ μέρος τῆς ζωῆς του.

Ἐὰν ἀναφέρω καὶ ἐδῶ συγκεκριμένον παράδειγμα: Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀρχίζει ἀπὸ τὴν στιγμήν, ποῦ τὸ ἔμφυτον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀποκτᾷ συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐρχόμενον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ὠρισμένας θρησκευτικὰς ἀξίας τοῦ περιβάλλοντός του, π. χ. πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ συνηθείας τῶν γονέων του. Ἀναλόγως τῶν ἀτομικῶν του ῥοπῶν, ἀναγκῶν καὶ ἰκανοτήτων θάφομοιώσῃ ἐξ αὐτῶν περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα, ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, θὰ προσθέσῃ ἢ θάφαιρέσῃ ἄλλα, θὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὰς, θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἄλλα τὸν χαρακτῆρα, ποῦ ἔχουν αἱ ἀτομικαὶ του θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι (πανθειστικὸν π. χ. ἢ μυστικοπαθῆ ἢ αἰσθητικὸν ἢ ἠθικὸν ἢ τελετόφιλον καὶ φιλακόλουθον κτλ.), ὥστε ν' ἀποτελέσῃ τὴν προσωπικὴν του θρησκευτικὴν ζωὴν, ἢ ὁποία θὰ εἶναι προσωπικοῦ αὐστηρῶς χαρακτῆρος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν περιέχῃ κανένα πρωτότυπον, κυρίως εἰπεῖν, στοιχεῖον. Μεταξὺ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν Χριστιανῶν ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι, ποῦ ἔχουν νά παρουσιάσουν πρωτοτύπους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ αἰσθήματα, ἀλλὰ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἰς κάθε Χριστιανὸν ἀντιστοιχεῖ καὶ μία ἰδιαιτέρα μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προϊόντα τῆς συνθέσεως αὐτῆς εἰς κάθε ἄτομον, δι' ἡμᾶς εἶναι ἀρκετὴ ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ πνευμα-

τική ζωή σήμερα προϋποθέτει ἀπαραιτήτως ἀξίας ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας, ἀξίας ποῦ εἰσδέχεται τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον. Αἱ ἀξίαι δ' αὐταὶ δὲν προσφέρουν μόνον κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν ἀτόμων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς των πνευματικῆς ζωῆς, ἱκανοποίησιν τῶν πνευματικῶν των ῥοπῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τῶν πόθων αὐτῶν καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἐπηρεάζουν—καὶ τὸ σπουδαιότερον, μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὰς ἔξω τοῦ ἀτόμου πνευματικὰς ἀξίας λαμβάνει τὸ ἄτομον ἐπίγνωσιν καὶ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πνευματικῶν του ἀναγκῶν. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα π. χ. εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸ ἄτομον, κατὰ τὴν πεποίθησίν μου· ἀλλὰ ζήτημα εἶναι, ἂν, χωρὶς τὴν ἐπαφὴν πρὸς ὠρισμένας ἀντικειμενικὰς (ἀντικειμενικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας) θρησκευτικὰς ἀξίας, θὰ ἐλάμβανε τὸ ἄτομον συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ πνευματικῆς ζωῆς ὄχι μόνον ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἑνὸς ἔθνους, μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, μιᾶς ἐποχῆς κτλ.—καὶ ὅτι ἀκριβῶς καὶ τὸ ἄτομον προσπαθοῦμεν νὰ συλλάβωμεν ἑντὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς φυλῆς καὶ τῶν χρόνων του. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι μεταξὺ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, ἐνότητος φυλετικῆς ἢ ταξικῆς ἢ χρονικῆς, παρατηροῦνται ἀναλογίαι καταπληκτικαὶ καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν πνευματικὴν των ζωὴν, ὀφειλόμενα εἰς τὸ ὅτι κοινὰ εἶναι καὶ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἕνα ἕκαστον ἄτομον ἠντλησεν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του διὰ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, ὅμοιαι δὲ καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς ὑπάρξεως, ποῦ ἐπηρεάζουν τὰς πνευματικὰς τῶν ἀτόμων ῥοπὰς. Πνευματικὴ δὲ ζωὴ μιᾶς ἐποχῆς δὲν σημαίνει τὸ ἄθροισμα τῶν πνευματικῶν ζωῶν τῶν ἀτόμων ὅλων, ποῦ ζοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν· εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ κοινὰ περιεχόμενα, αἱ κοινὰ κατευθύνσεις, ὁ κοινὸς ῥυθμὸς, ποῦ παρατηροῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς μεγίστης πλειονότητος τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἄλλὰ δὲν ἔχει μόνον κοινωνικὰς προϋποθέσεις ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἑνὸς ἀτόμου. Ἄν καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι φαινόμενον σύγχρονον,

ἔχει χαρακτηῆρα ἱστορικόν. Διότι αἱ ἀξίαι, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν τὸ ἄτομον, διὰ τὴν ζήσιν τὴν πνευματικὴν τοῦ ζοῦντος, εἶναι καρπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἄλλων ἀτόμων ἢ ομάδων, προῦπαρξάντων ἢ συγχρόνων μὲν—ἀλλὰ καρπὸς προγενέστερος. Αἱ ἀξίαι ἄλλως τε τοῦ πολιτισμοῦ μας παρουσιάζονται εἰς τὴν πραγματικότητα πάντοτε ὡς περιεχόμενα ὄρισμένου ἱστορικοῦ περιβλήματος, συνυφασμένα δὴ μὲ ὄρισμένας τοπικὰς καὶ χρονικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ποῦ τὰς ἐδημιούργησαν. Καθ' ἑαυτὰς οὐδέποτε τὰς συναντῶμεν—πλὴν μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν ¹⁾. Κατὰ ταῦτα πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι νοητὴ, παρὰ μόνον ὡς ἐπαφὴ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος—τοῦ μακρικοῦ ἢ τοῦ ἀμέσου παρελθόντος, ἀδιάφορον πάντως τοῦ παρελθόντος—καὶ ἔχει βαθεῖαν ἔννοιαν τὸ ἀπόφθεγμα, ὅτι πολιτισμὸς σημαίνει συναναστροφὴν μὲ τοὺς νεκρούς.

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος, ἢ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ὡς ζωῆς, ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτηῆρα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐπικαίρου, εἶναι δυνατὴ, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας πραγματοποιοῦν δι' ἑαυτοὺς τὸ ἄτομον ἢ ἡ κοινὴν τοῦ παρελθόντος, ἐξωτερικεύονται εἰς ὄρισμένα ὑλικά ἀντικείμενα ἢ αἰσθητὰ φαινόμενα, ἐφ' ὅσον λαμβάνουν ὄρισμένην ἀντικειμενικῶς αἰσθητὴν μορφήν. Αἱ μορφαὶ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διενεργεῖται καὶ δρα ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Ἡ γνῶσις τούτων προκαλεῖ καὶ εἰς τὸ ἄτομον, ποῦ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν παρωχημένων γενεῶν, τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα (ἢ περίπου τὰ αὐτά), ποῦ ἐπροκάλεσαν

¹⁾ Θρησκείαν π. χ. εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν συναντῶμεν, συναντῶμεν μόνον ὄρισμένας ἱστορικὰς θρησκείας, τὸν Χριστιανισμὸν, π. χ. τὸν Ἰουδαϊσμὸν κτλ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰς οικονομικὰς, αἰσθητικὰς κτλ. ἀξίας. Καὶ ἀκριβῶς ἢ ὑπαρξίς καὶ συνεξέτασις διαφοροτρόπων ἱστορικῶν ἐμφανίσεων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ μας ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσωμεν λογικῶς εἰς τὴν σύλληψιν πολιτιστικῶν ἀξιῶν καθ' ἑαυτὰς—πρᾶγμα δυσκολώτατον διὰ τὴν λαϊκὴν σκέψιν. (Καὶ ὄχι μόνον εἰς αὐτὴν ἀναφέρω μόνον ὡς παράδειγμα, πόσον ἐπεβράδυνε τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας ἢ ἀντίληψις (ἀντίληψις ἀσιατικῆ), ὅτι κάθε θρησκεία πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἔχη δόγματα). Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ὁ σχετικισμὸς τῶν μορφωμένων καὶ ὁ φανατισμὸς τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων.

τότε τὴν γένεσιν καὶ δημιουργίαν τῶν μορφῶν. Ἐνας καλλιεργημένος ἀγρὸς π. χ. ἢ ἓνα ἄγαλμα εἶναι ἀντικείμενα ὑλικά· ἀλλ' ἡ αἴσθησις τούτων ἐπιτρέπει εἰς τὴν ψυχὴν μου ν' ἀναπλάσῃ τὰς αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ποῦ ᾠδήγησαν τὸν γεωργὸν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ ἢ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὴν πλάσιν τοῦ ἀγάλματος, καὶ νὰ ζήσῃ ἐκ νέου τὰς ἀξίας τῆς ὠφελιμότητος ἢ ὠραιότητος, ποῦ ἐξεφράσθησαν διὰ τοῦ λίθου ἢ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ὁ καλλιεργημένος ἀγρὸς καὶ τὸ ἄγαλμα ἀποτελοῦν μορφάς. Μόνον διὰ ταιούτων ἐξωτερικεύσεων αἰσθητῶν εἶναι δυνατὴ ἡ γεφύρωσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς δύο ἀτόμων συγχρόνων, πολὺ μᾶλλον δύο διαφορετικῶν γενεῶν. Δυνατὸν ἐν ἄτομον νὰ ἔχῃ πλουσίαν καὶ ἔντονον πνευματικὴν ζωὴν· ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν λαμβάνει αἰσθητὴν ἐξωτερικεύσιν, ἢ πνευματικὴ αὕτη ζωὴ δὲν ὑπάρχει οὔτε διὰ τοὺς πλησίον οὔτε διὰ τοὺς κατόπιν.

Τὰ μέσα τῆς ἐξωτερικεύσεως ταύτης τῶν ἀξιῶν εἶναι ἀπεριορίστως πολυάριθμα. Δυνατὸν νὰ εἶναι ὑλικά, ἀλλὰ καὶ πράξεις ἢ ἐνέργειαι. Ἐνα κλαδευμένον δένδρον, ἓνα ἐργαλεῖον, ἓνα πλοῖον, ἓνας τάφος, ἓνα εἰκόνισμα, ἓνα ὄπλον κ. τ. τ. εἶναι ἀντικειμενικαὶ ἐξωτερικεύσεις ἀξιῶν, ὅπως μία χειρονομία, μία μάχη, μία τελετὴ, μία περιήγησις κ. τ. τ. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὁμως μέσον ἐξωτερικεύσεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ἡ γλῶσσα. Ὅχι μόνον διότι ἐκφράζει ἀκριβέστερον καὶ λεπτότερον τὸν θησαυρὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὁ μεγαλύτερος παράγων (ὄχι μόνον ἡ ἐκδήλωσις) τοῦ συντονισμοῦ καὶ τῆς ὁμορρυθμίας μεταξὺ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, ποῦ ὀνομάζομεν πνευματικὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας ἢ τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν εἶναι καιρὸς τώρα νὰ ὁμιλήσωμεν.

Ἐν τούτοις, ἂν ἡ εἰς αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἢ ἐνεργείας ἐξωτερικεύσις εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, διὰ νὰ ἔλθω εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν πλησίον ἢ τῶν προτοῦ, ἀληθινὴ ἐπικοινωνία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ παρὰ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἀντιπροσωπεύουν, ὄχι πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἢ τὰς ἐνεργείας. Τὰ πράγματα ταῦτα μόνον ὡς ἐκδηλώσεις ἀξιῶν, ὡς μορφαὶ πνευματικῆς ζωῆς δύνανται νὰ ἔχουν κά-

ποιαν σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν μου ζωὴν¹⁾. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶ τὰ αἰσθητὰ ταῦτα ὡς μορφάς, ὡς ἐκδηλώσεις ἀξιών—νὰ ἠμπορῶ δὴλα δὴ ν'ἀναπλάσω καὶ νὰ ξαναζήσω τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἐκδηλώνουν, νὰ ἠμπορῶ νὰ κάμω ἐκ νέου ζωὴν ὅ,τι εἶναι ἀψυχὸς ὕλη, νὰ ἠμπορῶ νὰ εὔρω τὸ νόημά των, νὰ τα ἐρμηνεύσω.

Ποῖος ὁμως θά με ὀδηγήσῃ εἰς τοῦτο; Κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον ἡ ἄμεσος ζωντανὴ παράδοσις τῆς κοινωνίας. Ἐκείνη θά με διδάξῃ λ. χ. ὅτι ἡ λέξις πονῶ δὲν εἶναι συγκρότημα τεσσάρων φθόγγων μόνον, ἀλλὰ ἔκφρασις ὀρισμένου περιεχομένου· ἐκείνη θά με βοηθήσῃ ν'ἀντιληφθῶ, ὅτι μία μάχαιρα π.χ. δὲν εἶναι ἀπλῶς τεμάχιον ὕλης, ἀλλ' ὅτι ἔχει ἓνα νόημα καὶ ἐξωτερικεῦει ὀρισμένην ἀξίαν χρησιμότητος. Αὕτῃ μεσολαβεῖ μεταξὺ τοῦ ἀτόμου, ποῦ βλέπει π.χ. τὴν ὕψωσιν τῶν χειρῶν πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ζωῆς (εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν θρησκευτικῆς), ποῦ ἐξωτερικεῦει ὁ ὕψωνων τὰς χεῖρας. Χωρὶς τὴν μεσολάβησιν αὐτὴν, χωρὶς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου, ἡ ὕψωσις τῶν χειρῶν θά ἔμενε διὰ τὸ ἄτομον ἐνέργεια τυχαία, χωρὶς κανένα νόημα.

Ἡ ἐνέργεια τῆς ζωντανῆς ταύτης παραδόσεως δύναται νὰ εἶναι μεγαλυτέρα ἢ μικροτέρα, εὐρυτέρα ἢ στενωτέρα εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον ἢ ταύτην τὴν ἐποχὴν—πάντως τὰ ὅριά της εἶναι πεπερασμένα. Πεπερασμένα χρονικῶς· δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ περιορισμένος ἀριθμὸς πραγμάτων τοῦ παρελθόντος νὰ συγκρατηθῇ διὰ τῆς ἀμέσου παραδόσεως. Πεπερασμένα ὁμως καὶ τοπικῶς· διατηρεῖ ἐκεῖνα κυρίως τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας ἐκάστης, ἢ καὶ τοῦ στενωτέρου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Οὔτε ὅλων τῶν ἔθνων τὰς γλώσσας π.χ. οὔτε ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἐρμηνείαν ἠμπορεῖ νὰ μου μεταδώσῃ ἢ ἄμεσος παράδοσις τοῦ κοινω-

¹⁾ Τὸ πρᾶγμα ἰσχύει ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὰ ὕλικὰ ἀντικείμενα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθέντα ἢ ἐπεξεργασθέντα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Ἐνα βουνὸν π.χ. ἢ μία κίνησις τῶν νεφῶν, ποῦ βλέπω, μόνον ὡς ἐκδήλωσις ἀξιών (αἰσθητικῶν, γνωστικῶν, ὠφελιμότητος, θρησκευτικῶν κτλ.) ἔχει σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν μου ζωὴν.

νικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγὼ ζῶ· ἂν π. χ. ζῶ εἰς μίαν μεγάλην πόλιν, θά μου παράσχη ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας ἐρμηνείαν πλείστων πραγμάτων τῆς τεχνικῆς λ. χ., ἀλλὰ δὲν θά μου παράσχη ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς τῶν γεωργῶν ἢ τῶν βοσκῶν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸν ζῶντα εἰς ἓνα χωρίον ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς ἰδικῆς του κοινωνίας. Τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἀκόμη στενότερον περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον ζῆ καὶ ἀναστρέφεται κάθε ἄτομον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὸς ἐρμηνείαν τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ χρειάζεται ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας συμπλήρωσιν καὶ ἐμβάθυνσιν. Ἡ συμπλήρωσις αὕτη εἶναι ἔργον τῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας ἔχω τὸ νόημα, τὴν ἐρμηνείαν ἀντικειμένων, ὅπως ἡ ἀξίνη ἢ ἡ χύτρα, ὄχι ὅμως καὶ τῆς στλεγγίδος ἢ τοῦ ἀρυβάλλου. Θὰ παραμείνουν ταῦτα ὕλης τεμάχια ἀπλᾶ, χωρὶς νόημα καὶ ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δὲν μου δώσῃ ἢ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη τὴν ἐρμηνείαν των. Τὸ νόημα, ποῦ ἐξωτερικεύουν οἱ φθόγγοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λέξιν πόλις, παρέχει εἰς ἐμὲ τὸν Ἕλληνα προχείρως ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶ· αἱ λέξεις ὅμως ἄστυ, urbs, ville, Stadt θὰ παραμείνουν δι' ἐμὲ φθόγγοι ἀπλοῖ, ἐφ' ὅσον δὲν με διαφωτίζει περὶ τοῦ νοήματος αὐτῶν ἢ ἐπιστήμη. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει δι' ἓνα μηχανήμα, δι' ἓνα φάρμακον, ἓνα νομικὸν ἔγγραφον, μίαν κίνησιν τοῦ πλοίου κτλ. Ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συμπληρώνη τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐκδηλώσεων τῶν αἰσθητῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τῶν ὕλικῶν μορφῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν.

Τῆς φιλολογίας δὲ ἔργον εἶναι ἢ ἐρμηνεία τῶν ἐξωτερικεύσεων τούτων, ἐφ' ὅσον ἐγένοντο διὰ τῆς γλώσσης, ἢ ἐρμηνεία δῆλα δὴ τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται καὶ γίνονται εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς γραφῆς, ὀνομάζομεν γραμματείαν. Πᾶσα λοιπὸν ἐξωτερικέυσις πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῆς γλώσσης γινομένη δύναται ν' ἀποτελέσῃ ὑποκείμενον ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας παρὰ τῆς φιλολογίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων τρία τινὰ συνάγονται πορίσματα, χρησιμώ-

τατα πρὸς ἀκριβέστερον χαρακτηρισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου ¹⁾.

1) Ἐφ' ὅσον τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποῦ γίνονται διὰ τῆς γλώσσης, ὁ φιλόλογος θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὄχι τόσο καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ πάντοτε πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἐκφράζει, καὶ ὡς μέσον πρὸς γνῶσιν καὶ αἴσθησιν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φιλόλογος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν γλωσσολόγον, τὸν ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἡ γλῶσσα ὡς φαινόμενον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν φαινομένων) θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὡς φορέα μορφῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ θὰ μελετήσῃ ἐξ αὐτῆς ἐκεῖνα κυρίως τὰ στοιχεῖα, ὅσα ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποῦ ἐκδηλώνεται δι' αὐτῆς εἰς τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα. Κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος : τὴν σημασιολογίαν, τὴν συντακτικὴν πλοκὴν, τοὺς τύπους τῶν λέξεων καὶ εἰς ἐσχάτην μοῖραν τὴν φωνητικὴν καὶ ἔτυμολογίαν—ἐν ᾧ ἀκριβῶς ἀντίθετος εἶναι ἡ σειρὰ σπουδαιότητος διὰ τὸν γλωσσολόγον. Πρὸς τούτοις θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὡς ὑλικὸν μέσον ἐξωτερικεύσεως αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ἐπομένως εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ ὅλου γλωσσικοῦ μνημείου, καὶ κατόπιν ὡς ἔργον τῆς ἀτομικῆς γλωσσοπλαστικῆς δημιουργικότητος τοῦ καλλιτέχνου. Διὰ τὰ ὁμιλήσω ἀπλούστερα, διὰ τὸν γλωσσολόγον ὑπάρχουν οἱ συγγραφεῖς χάριν τῶν λέξεων, τῶν τύπων καὶ τῶν προτάσεων, διὰ τὸν φιλόλογον ἡ μελέτη τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων καὶ τῶν τύπων γίνεται χάριν τῶν συγγραφέων.

¹⁾ Δὲν προτίθεμαι νὰ εἰσέλθω εἰς ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν ὁρισμῶν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, ποῦ ἔχουν μέχρι τοῦδε προταθῆ. Τονίζω μόνον, ὅτι αἱ διαφωνίαι ὀφείλονται, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἰς τὴν παρανόησιν δύο γεγονότων οὐσιωδῶν, α') ὅτι τὴν ἐνότητα εἰς τὸ πολυσχιδές ἔργον τοῦ φιλόλογου δίδει ἡ γλῶσσα καὶ ὅτι γλωσσικῶν μνημείων πάντοτε ἑρμηνευτῆς εἶναι ὁ φιλόλογος, β') ὅτι ἀφ' ἑτέρου ἡ γλῶσσα, ποῦ ἀπαρτίζει τὴν ἐνότητα τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ πηγὴ πολυμερείας τόσοσ μεγάλης, ὥστε νὰ συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τὴν φιλολογίαν πλῆθος ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἐνότης της ν' ἀμφισβητῆται. Διότι ἡ γλῶσσα εἶναι αὐτὴ καὶ δημιούργημα πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἡ πολυμερεστέρη ἐκδήλωσις ὅλων σχεδὸν τῶν στοιχείων τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Αἱ σκέψεις, ποῦ ἀναπτύσσω εἰς τὸ κείμενον καὶ τὰ κατόπιν κεφάλαια, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀναχωροῦν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ θεμελιώδη γεγονότα, ὀδηγοῦν, ἐλπίζω, εἰς σαφεστέραν καὶ ἐνγύαιαν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου.

2) 'Αφ' οὗ ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενον τοῦ φιλο-
λογικοῦ ἔργου, εἶναι φυσικὸν ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ πο-
λιτισμοῦ ν' ἀπασχολοῦν κατὰ προτίμησιν τὴν φιλολογίαν, εἰς τὰ
ὅποια ἡ γλῶσσα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλυτέραν, τουτέστι τὰ λο-
γοτεχνικά. Ἐνα μαθηματικὸν βιβλίον π. χ. δύναται καὶ πρέπει ν' ἀ-
ποτελέσῃ ὑποκείμενον ἐρεῦνης φιλολογικῆς—ἀλλὰ πάντως εἰς βα-
θμὸν μικρότερον ἢ μία συλλογὴ ποιημάτων. Καὶ τοῦτο διότι ἐκεῖ
μὲν ἡ γλῶσσα εἶναι σύμβολον ἀπλοῦν, δοχεῖον ὑπηρετικὸν τοῦ γνω-
στικοῦ περιεχομένου· ἐν ᾧ εἰς τὸ λογοτέχνημα ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ
αὐτὴν ταύτην τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν πραγματοποιοῦνται αἱ
αἰσθητικαὶ ἀξίαι. Ἐκεῖ ἡ γλῶσσα εἶναι μέσον ἀπλοῦν, ἐδῶ εἶναι
καὶ μέσον καὶ αὐτοσκοπός. Ἐντεῦθεν καὶ τοῦ φιλόλογου τὸ ἔργον
ἐκεῖ μὲν εἶναι ἐξυπηρετικὸν ἄλλου ἐπιστήμονος, τοῦ μαθηματικοῦ,
ἐνταῦθα ὅμως εἶναι αὐτοτελὲς καὶ αὐθυπόστατον. Ἐργον ἄρα τῆς
φιλολογίας εἶναι ἡ ἐρμηνεῖα ὄλων μὲν τῶν γλωσσικῶν κειμένων,
ἰδίᾳ δὲ τῶν λογοτεχνικῶν ¹⁾).

3) Ἡ ἐπιστήμη, εἵπομεν ἀνωτέρω, ἔργον ἔχει νὰ συμπληρώσῃ
καὶ ἐμβαθύνῃ τὴν ἄμεσον ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας, ὅπου

---

¹⁾ Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεῖα
διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐρμηνείας τῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἐπι-
στημῶν. Διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς φιλοσοφίας ἢ τῶν μαθηματικῶν π. χ. ἐνδιαφέ-
ρον παρουσιάζει αὐτό, ποῦ λέγει ὁ συγγραφεύς, καὶ ἡ ὀρθότης τῶν συλλογι-
σμῶν, ἡ ἀλήθεια τῶν πορισμάτων του ἐν σχέσει πρὸς τὴν τότε ἐποχὴν ἢ πρὸς
τὰς παρούσας ἀντιλήψεις. Ὁ φιλόλογος ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ πῶς το λέγει ὁ
συγγραφεύς (ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν) καὶ ἀδιαφορεῖ, ἂν
αὐτὰ, ποῦ λέγει, εἶναι ἀντικειμενικῶς ὀρθά. Ἐντεῦθεν εὕρισκει θέλητρον καὶ
εἰς παραλογισμούς, συναισθηματικούς ἐπηρεασμούς τῆς σκέψεως, ἀνακολου-
θίας κλπ. — διότι αὐτὰ κυρίως παρουσιάζουν ζωντανώτερον τὸν ἐσωτερικὸν
ψυχικὸν κόσμον τοῦ συγγραφέως. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ἐνδιαφέρεται διὰ
τὰ π ρ ἄ γ μ α τ α, ὁ φιλόλογος διὰ τὰ π ρ ὁ σ ω π α μὲ τὰς ἀγωνίας, τὰς ζη-
τήσεις, τοὺς πόθους, τὰς ἀδυναμίας των. Ὁχι τὰ γεγονότα καὶ τὰ πράγματα
εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν των ὑπόστασιν, ἀλλὰ homo additus rebus, διὰ νὰ
μεταχειρισθῶ τὴν παλαιὰν φιλοσοφικὴν φράσιν, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἐρεῦνης
διὰ τὸν φιλόλογον,

Ἡ ἰδίᾳ διαφορὰ καὶ μεταξὺ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν κειμένων ὑπὸ
τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φιλόλογου. Ὁ πρῶτος ἐρωτᾷ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ,
βλέπει τὸ κείμενον ὡς πηγὴν, ἐξ ἧς μανθάνει γεγονότα. Ὁ φιλόλογος τούναντίον

αὐτὴ δὲν ἔξαρκεῖ. Καὶ τῆς φιλολογίας λοιπὸν τὸ ἔργον ἀρχίζει κυρίως ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων ὑπὸ τῆς παραδόσεως ταύτης σταματᾷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ βοήθειά της εἶναι τόσον ἀναγκαιοτέρα, ὅσον περισσότερο ἀπομακρύνονται τὰ ἑρμηνευτέα γλωσσικὰ μνημεῖα ἀπὸ τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, τῆς ὁποίας πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Διὰ τὴν κατανόησιν συγχρόνων ἑλληνικῶν γλωσσικῶν μνημείων π. χ. μιᾶς ἐπιστολῆς, ἑνὸς δημοσιογραφικοῦ ἄρθρου, ἑνὸς μυθιστορήματος κλπ. δὲν χρειάζομαι ἐγὼ ὁ Ἕλλην δι' ὅλου, ἢ σχεδὸν δι' ὅλου, τὴν συνδρομὴν τοῦ φιλολόγου· μου παρέχει τὴν ἑρμηνείαν ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας διὰ τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ διαρκῶς ἀκούω ἢ ὁμιλῶ, διὰ τοῦ γενικωτέρου πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐγὼ ζῶμεν. Ἀναγκαία ὅμως μου εἶναι ἡ συνδρομὴ τῆς φιλολογίας διὰ τὰ ἀρχαιότερα ἑλληνικὰ κείμενα. Ὅσον ἀρχαιότερα μάλιστα εἶναι, τόσον καὶ περισσότερο ἀπαραίτητος ἢ μεσολάβησις τῆς φιλολογίας, περισσότερο ἀπαραίτητος π. χ. διὰ τὸν Ῥωμανὸν ἢ διὰ τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ἀκόμη περισσότερο διὰ τὸν Αἰσχύλον.

Ὅ,τι ἰσχύει χρονικῶς, πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἰσχυρὸν καὶ τοπικῶς. Διὰ τὴν κατανόησιν συγχρόνων γαλλικῶν ἢ ρωσικῶν κειμένων χρειάζομαι ὁ Ἕλλην τὴν βοήθειαν τῆς φιλολογίας, τὴν ὁποίαν ὁ Γάλλος ἢ ὁ Ρῶσος δὲν χρειάζονται. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξοικείωσιν μὲ τὸν ἔθνικὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, τοῦ ὁποίου ἔκφρασις εἶναι ἡ γλῶσσα. Ὅσον περισσότερο ξένος εἶναι οὗτος πρὸς τὸν σύγχρονον ἑλληνικόν, τόσον ἀναγκαιοτέρα καὶ τοῦ φιλολόγου ἢ μεσολάβησις.

Ἐκ τούτου προκύπτει ἡ κοινὴ ἀντίληψις, ὅτι τῆς φιλολογίας ἔργον εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ ἔθνῶν ξένων καὶ μακρινῶν, καὶ ἡ γνώμη, ὅτι συγγραφεὺς τις τότε μόνον κρίνεται ἄξιος ν' ἀποτελέσῃ ὑποκείμενον φιλολογικῆς ἐρεῦνης,

---

ἐνδιαφέρεται νὰ μάθῃ, πῶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ συγγραφέως, πῶς ἐκεῖνος τα βλέπει. Ἡ ὑποκειμενικότης τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, εἴτε καλλιτέχναι εἶναι εἴτ' ἐπιστήμονες, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τοῦ φιλολόγου.

ὅταν διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου τοποθετηθῇ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν, ὅταν δῆλα δὴ ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας δὲν θὰ εἶναι πλέον μόνη της εἰς θέσιν νὰ περιλάβῃ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματός του.

Φυσικὴ ἀκολουθία τούτου εἶναι

πρῶτον μὲν ὅτι ἡ φιλολογία εἰς τὰ γραπτὰ κυρίως μνημεῖα περιορίζεται, ἐφ' ὅσον ἡ γλῶσσα τῶν παρελθόντων καὶ τῶν μακρὰν διὰ τῆς γραφῆς κυρίως εἶναι εἰς ἡμᾶς προσιτὴ

δεύτερον δὲ ὅτι ἐκεῖνα κυρίως τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσης ἐξαίρει, τὰ ὅποια καὶ παλαιούμενα διατηροῦν (ἀναλλοίωτον ἢ καὶ μεταβεβλημένην) τὴν ἀξίαν των καὶ διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν. Εἶναι δὲ ταῦτα ἐκεῖνα κυρίως τὰ ἔργα, εἰς τὰ ὅποια ἡ ζωὴ ὡς ἐνιαῖόν τι ὅλον ἢ τοῦλάχιστον εἰς οὐσιωδεστάτας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν φάσεις της ἀποκαλύπτεται, εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εἶναι κάτοπτρα τοῦ ὅλου κόσμου, τοῦ κόσμου ποῦ περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον ἔξω αὐτοῦ, καὶ πρὸ παντός τοῦ κόσμου, ποῦ κλείει ὁ ἄνθρωπος μέσα εἰς τὰ στήθη του, τοῦ κόσμου τῶν ἀξιῶν, τῶν θρησκευτικῶν, τῶν ἠθικῶν, τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ὅλων ὁμοῦ εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς μορφῆς καὶ τῆς τέχνης ὑποτεταγμένων.

Τοιαῦτα ἔργα εἶναι πρῶτιστα πάντων τὰ λογοτεχνικά, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν. Διότι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ διαφεύγουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ νόμου τῆς προόδου, ὅστις κρατεῖ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν οἰκονομίαν, τὴν τεχνικὴν καὶ ἄλλους κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ τὸ παλαιὸν ὑπερβάλλεται καὶ ἀχρηστεύεται ὑπὸ τοῦ νέου, τὸ ὅποion συμπληρώνει καὶ διορθώνει ἐκεῖνο. Ἐνα βιβλίον χημείας π. χ. τοῦ 18. αἰῶνος, ἀκόμη καὶ τοῦ 1850, ἔχει ἀξίαν διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν σχεδὸν μόνον ὡς ἀντικείμενον ἱστορικῆς περιεργείας· χημικὰς γνώσεις χρησίμους διὰ τὴν σήμερον δὲν πρόκειται νὰ ζητήσῃ κανεὶς ἀπ' αὐτό. Εἰς τὴν τέχνην ὁμως πρόδος δὲν ὑπάρχει, παρὰ μόνον εἰς τὰ τεχνικὰ μέσα. Ἡ Ἁγία Σοφία δὲν ἀποτελεῖ οὔτε πρόοδον οὔτε καὶ ὀπισθοδρομήσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν Παρθενῶνα, οὔτε ἀχρηστεύει τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὁ Ἅγιος Πέτρος

τῆς Ῥώμης. Κατὰ μείζονα λόγον ἰσχύει τοῦτο εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ὅπου καὶ τὰ τεχνικὰ μέσα εἶναι ἀπλούστερα καὶ ἐπομένως ὀλιγώτερον ὑποκείμενα εἰς πρόοδον, παρὰ εἰς τὰς εἰκαστικάς. Καὶ ἔνταῦθα μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Dante δὲν ἀχρηστεύεται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βιργίλιος· ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει, κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον ὠλοκληρωμένην, τὴν ἀπόλυτον αἰσθητικὴν ἀξίαν καὶ δι' αὐτὸ μετέχει τῆς αἰωνιότητος—σύγκρισις δὲ μεταξὺ αὐτῶν μόνον ὡς ὑποβοηθητικὴ πρὸς σύλληψιν τῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ¹⁾).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ κόσμος τῆς φιλολογίας δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς σχετικότητος καὶ τοῦ ἐγχρόνου· εἶναι ὁ κόσμος, ποῦ ἀνήγειρε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπεράνω τοῦ χάους τῆς ὑπάρξεως, ὁ κόσμος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ κόσμος τῆς ἰδέας.

II

Ἐξ ὅσων ἀνέπτυξα εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς ὁμιλίας μου, ἔγινε, νομίζω, φανερὰ ἡ σημασία καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλολογίας διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν—κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ—εἶδομεν—ἀναχωρεῖ πάντοτε, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς νέαν δημιουργίαν ἀξιῶν, ἀπὸ τὴν αὐτοεπίγνωσιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν του· ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς ἡμᾶς καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπένδυσιν συγκεκριμένων, ἀντικειμενικῶν, ἱστορικῶν ἐκδηλώσεων των, ὡς ὑλικά πράγματα καὶ ἐνέργειαι, ποῦ ἐγκλείουν ὠρισμένον νόημα. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ νόημα τοῦτο καὶ νὰ ζήσωμεν καὶ πάλιν τὰ ὑλικά ταῦτα πράγματα ὡς ζωῆς ἐκδηλώσεις καὶ ζωντανὴν παραγωγὴν ἀξιῶν, χρειαζόμεθα ἔρμηνείαν τῶν ἐκδηλώσεων τούτων, καὶ τὴν ἔρμηνείαν ταύτην παρέχει κυρίως μὲν ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἄμεσος παράδοσις δὲν ἐξικνεῖται. Τὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅσα

¹⁾ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς π ρ ο ὄ δ ο υ ἅς παραβάλλῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Alfred Weber καὶ ἡ ἰδέα τῆς προόδου πραγματείαν τοῦ Π. Κανελλοπούλου εἰς τὸ Ἄρχεῖον τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν 11 (1931) σελ. 91 κέ.

ἔξωτερικεύθησαν διὰ τῆς γλώσσης, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ λογοτεχνικά ἐρμηνεύει ἡ φιλολογία.

Θὰ ἤθελα τώρα νὰ δείξω εἰς γενικὰς μὲν γραμμάς, ἀλλὰ πάντως περισσότερον συγκεκριμένα, εἰς τί συνίσταται εἰδικῶς ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ποῦ προσφέρει ἡ φιλολογία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ φανῆ, ἐλπίζω, σαφέστερα καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου καὶ ἡ συμβολή του εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν.

Τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας διακρίνω τρία εἶδη, ἢ ὀρθότερον, τρία διάφορα στάδια, διάφορα ὅχι ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης—τὸ ἀντικείμενον μένει τὸ αὐτὸ πάντοτε καὶ εἶναι τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ ξενικά—, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει ἡ ἔρευνα, καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀκολουθουμένας μεθόδους, ἢ μᾶλλον τὰς πνευματικὰς λειτουργίας καὶ τὰ διαφέροντα, ποῦ ἐνεργοῦν ἐκάστοτε. Ἡ ἐνότης τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ καθ' ὅλου ἔργου πάσης φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἀκόμη περισσότερον ὅμως ἢ ἐνότης τοῦ ἐρευνῶντος ὑποκειμένου, τῆς πνευματικῆς ζωῆς δῆλα δὴ τοῦ φιλολόγου ὡς προσωπικότητος, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ χαράξωμεν ἐν τῇ πράξει σαφῆ καὶ διακεκριμένα τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν σταδίων τούτων. Εἰς κάθε φιλολογικὴν ἐργασίαν ὑπάρχουν πάντοτε σχεδὸν στοιχεῖα καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς ἐρμηνείας—ὅσον καὶ ἂν ἐπικρατῆ τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν—, μεγίστη δὲ εἶναι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ ἀμοιβαία των ἐξάρτησις. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἰς θεωρητικὴν καὶ φιλοσοφικὴν τῆς φιλολογικῆς πράξεως ἐπισκόπησιν, ὅπως ἡ παροῦσα, διαγράφονται ἀρκετὰ σαφῶς οἱ ἰδιάζοντες χαρακτῆρες ἐκάστου τῶν σταδίων τῆς ἐρμηνείας καὶ τὰ τυπικά των γνωρίσματα.

Εἶναι δὲ τὰ τρία ταῦτα στάδια ἐρμηνείας τῶν γραμματειακῶν μνημείων, κατὰ σειρὰν ἐξαρτήσεως καὶ προτεραιότητος (προτεραιότητος μεθοδικῆς μᾶλλον ἢ χρονολογικῆς), τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ καλλιτεχνικόν καὶ τὸ ἀνθρωπιστικόν ¹⁾.

¹⁾ Διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν τριῶν σταδίων τῆς ἐρμηνείας ὀλοκληροῦνται νομίζω, εἰς ἐνιαίαν ἀντίληψιν αἱ διαφορετικαὶ ἀπόψεις περὶ τοῦ ἐπιστημολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν διαβλέπουν ἄλλοι μὲν ἄπλῆν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄλλοι δὲ ἐλευθέραν διείσδυσιν εἰς τὰ δημιουργήματα.

A

Κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐρμηνείας ὁ φιλόλογος ἔργον ἔχει νὰ συγκεντρώσῃ, μελετήσῃ, συστηματοποιήσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ χάριν τῶν συγχρόνων του ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ὅσα ὁ συγγραφεὺς, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου του, προϋπέθετε, καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ προϋποθέτῃ, ὡς γνωστὰ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανερὰ εἰς τὸ κοινόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνετο. Μὲ ἄλλας λέξεις, τοῦ φιλόλογου ἔργον εἶναι τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του νὰ καταστήσῃ συγχρόνους καὶ ὁμοεθνεῖς τοῦ συγγραφέως, νὰ τους τοποθετήσῃ δῆλα δὴ ἐντὸς τῆς ἀμέσου πνευματικῆς παραδόσεως τῆς κοινωνίας τοῦ συγγραφέως, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος προϋποθέτει ὡς ζωντανήν.

Ἐπιτρέψατέ μου, ἀντὶ θεωρητικῶν ἀναπτύξεων, νὰ διασαφήσω τὸ πρᾶγμα μ' ἓνα παράδειγμα ποιήματος συγχρόνου, τὸ ὁποῖον δὲν περιῆλθεν εὐτυχῶς ἀκόμη εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ φιλόλογου καὶ εὐχόμεθα ν' ἀργήσῃ ἀκόμη πολὺ νὰ περιέλθῃ—ζωντανοὶ πάντα νὰ μένουν μεταξύ μας ὁ ποιητὴς καὶ ἡ ποίησίς του. Ὁ Διγενὴς καὶ ὁ Χάροντας τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι ποίημα γνωστότατον καὶ δι' αὐτὸ κυρίως το ἐξέλεξα μεταξύ τῶν ἄλλων.

*Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν ἄδην,*

τῆς τέχνης τοῦ λόγου, γινομένην ὑπὸ συγγενοῦς φύσεως, ἄλλοι τέλος ἀναζωγόνησιν, χάριν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ παρόντος, τοῦ ἀξιολογικοῦ περιεχομένου τῶν μεγάλων λογοτεχνημάτων. Φιλολογία εἶναι καὶ τὰ τρία, ἀλλὰ τὸ καθένα ἀντιπροσωπεύει μίαν κατεύθυνσιν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὸ ὁποῖον δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι αὐστηρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔχῃ ζωτικότητα καὶ γονιμότητα χωρὶς τὸ ἐπιστημονικὸν στοιχεῖον. Ἡ παλυμορφία αὕτη τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, ποῦ ἔχει τὰς βαθυτέρας ῥίζας της εἰς τὴν φύσιν τῆς τέχνης γενικῶς καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου εἰδικώτερον, μας παρουσιάζεται ζωηρὰ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὰς συγχρόνους συζητήσεις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὰς ὁποίας εὗρισκει ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρθρον μου Γ ρ α μ μ α τ ο λ ο γ ί α τῆς Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἀποτελεῖ δὲ ἡ πολυμορφία τὸ κυριώτερον θέλημα, ἀλλὰ καὶ τὴν σταθερὰν πηγὴν κινήσεων διὰ τὸ ἔργον τοῦ φιλόλογου. Ποῦ, κατὰ τὴν γνώμην μου, κεῖται ἡ ἐνότης, θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης, ἐλπίζω, εἰς τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναπτυσσόμενα.

καὶ ἄλλους μαζί. . . Κλαίει, δέρνεται
τὸ ἀνθρώπινο κοπάδι.

Καὶ τους κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια,
τῆς λεθεντιᾶς τὸν ἄνεμο,
τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πούλια.

Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι,
ὁ Ἄκριτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη.

— Ὁ Ἄκριτας εἶμαι, Χάροντα·
Δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια.
Μ' ἄγγιξες, καὶ δὲ μ' ἔνοιωσες
στὰ μαρμαρένια ἰλώνια;

Εἶμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων.
Στὴν Ἐπτάλοφην ἔφερα
τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.

Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα,
μονάχα ξαποσταίνω.
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
καὶ λαοὺς ἀνασταίνω.

Τὸ ποίημ' αὐτό, εἶπομεν, δὲν ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς φιλολογίας. Καὶ δὲν ἀνήκει, διότι ἡ μεσολάβησις τοῦ φιλολόγου εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς περιττὴ· ἡ ζωντανὴ παράδοσις τῆς κοινωνίας μας παρέχει εἰς ἐμὲ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην ὅλα τὰ στοιχεῖα πρὸς ἄμεσον κατανόησιν τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ποιήματος—λέγω τὴν ἄμεσον καὶ ὄχι τὴν καλλιτεχνικὴν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ τί λέγει ὁ ποιητὴς καταλαμβάνει ἓνας σύγχρονος μορφωμένος Ἕλληνας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται—καὶ ἡ κατανόησις αὕτη εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον βεβαίαια, ἀναλόγως τῆς εὐρύτητος καὶ τῆς ἐντάσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ

ἀτομική του πνευματική ζωὴ ἔχει περιλάβει τὴν ζωντανὴν παράδο-
σιν τῆς συγχρόνου του κοινωνίας.

Φαντασθῆτε τώρα, ὅτι τὸ ποίημα πρόκειται ν' ἀναγνώσῃ ἓνας
Ἕλληνας μετὰ 300 ἔτη ἢ ἓνας σύγχρονος Γάλλος. Ὅλα σχεδὸν τὰ
στοιχεῖα τοῦ ποιήματος, τὰ ὅποια εἰς ἡμᾶς τὸν σημερινὸν εἶναι ἄφ'
ἑαυτῶν φανερά καὶ τὰ ὅποια ὁ ποιητὴς προὔποθέτει γνωστά, πρέ-
πει νὰ τα μάθῃ, δηλαδὴ ν' ἀντικατασταθοῦν μὲ τὰντίστοιχα τῆς
ἰδικῆς του ἀμέσου παραδόσεως στοιχεῖα.

Πρῶτα πρῶτα ἡ γλῶσσα. Αἱ λέξεις πρέπει νὰ του ἐξηγηθοῦν
ὅλαι ἢ σχεδὸν ὅλαι μία πρὸς μίαν. Καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὸ κύριόν
τῶν νόημα καὶ ἡ μεταφορικὴ ἐκάστης λέξεως χρῆσις καὶ αἱ σημα-
σιολογικαὶ τῆς ἀποχρώσεις καὶ τὸ χρῶμα τὸ συναισθηματικὸν καὶ
ἡ μουσικότης τῆς λέξεως — ὅλα πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Τὶ σημαί-
νει κλαίει, δέρονται; Τὶ ἀπόχρωσιν παρουσιάζει ἡ ἔκφρασις τῶνθρώ-
πινο κοπάδι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ταυτόσημον τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώ-
πων; Ἡ λέξις λεβεντιά κρύπτει ἓνα πλῆθος παραστάσεων, ἓνα ὁλό-
κληρον ἐσωτερικὸν κόσμον ἐξυπνᾷ ὁ στίχος τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πού-
λια. Ὅλα αὐτά, γνωστά ἄφ' ἑαυτῶν εἰς τὸν σύγχρονον Ἕλληνα, δὲν
θὰ εἶναι διόλου εἰς τὸν κατόπιν ἢ εἰς τὸν ξένον.

Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ σημασία καὶ οἱ τύποι τῶν λέξεων οἱ γραμ-
ματικοὶ ἔχουν πολλὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ποιή-
ματος. Εἶναι οὐσιῶδες π. χ. δι' ἓνα ξένον νὰ γνωρίζῃ, ὅτι εἰς τοὺς
στίχους

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι*

τοῦ Χάρου εἶναι γενικὴ καὶ ὄχι αἰτιατικὴ. Βάλετε αἰτιατικὴν καὶ
θά το ἀντιληφθῆτε

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τὸ Χάρο τὸ ποδάρι*

Τελείως διαφορετικὸν νόημα. Ὡσαύτως δὲν στερεῖται σημασίας, ὅτι
εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους

*ὁ Ἀκρίτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη*

ἡ λέξις ἀτάραχα εἶναι ἐπίρρημα εἰς τὸ κοιτάει καὶ ὄχι ἐπίθετον εἰς τὸ Ἀκρίτας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀταραξία δὲν παριστάνεται ὡς γενικὴ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Ἀκρίτα· ἀποδίδεται περισσότερον συμπυκνωμένη εἰς τὸ κοίταγμα τοῦ ἥρωος.

Ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου ἔχει ἡ γνῶσις τῆς συντακτικῆς χρήσεως καὶ τῆς συντακτικῆς τοποθετήσεως τῶν λέξεων. Θὰ ἐχρειάζετο ὁλόκληρον τὸ ποίημα ν' ἀναλύσω, ἂν ἐπρόκειτο νὰ φέρω παραδείγματα· ἐφιστῶ μόνον τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους

*Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν Ἄδη
καὶ ἄλλους μαζί...*

Τὴν χρῆσιν ἐδῶ τοῦ ἐνεστῶτος πάει, τὴν σημασίαν τῆς τοποθετήσεως τῆς λέξεως καβάλλα ἐν ἀρχῇ (σκεφθῆτε, ἂν ἔλεγεν ὁ ποιητής: ὁ Χάροντας πάει καβάλλα κλπ.), καὶ τῆς φράσεως καὶ ἄλλους μαζί... εἰς τὸ τέλος, ὅλ' αὐτὰ ἐννοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα ἡμεῖς χωρὶς διδαχὴν—ὄχι ὅμως ὁ ξένος ἢ ὁ μεταγενέστερος.

Χωρὶς διδαχὴν ἐπ' ἴσης αἰσθάνεται καὶ ἀπολαύει ὁ σύγχρονος Ἕλληνας τὰ ῥυθμικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματος. Πιθανὸν νὰ μὴ γνωρίζῃ νὰ ὀνομάσῃ τὸ εἶδος τοῦ στίχου καὶ ν' ἀγνοῇ καὶ τὴν λέξιν ὁμοιοκαταληξία· γνωρίζει ὅμως, ὅτι εἶναι στίχοι, καὶ αἰσθάνεται τὸ αἶσθημα τοῦ ῥυθμοῦ μὲ τὴν κανονικὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ῥυθμικῶν ἐνοτήτων—διότι ἔχει ἤδη ἐκ τῆς ἀμέσου παραδόσεως τὸ αὐτὸ ῥυθμικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον, περισσότερον ἴσως ἐκλεπτυσμένον καὶ συνειδητόν, ἔχει καὶ ὁ ποιητής. Ὁ ἴδιος ὅμως ἀναγνώστης δὲν θὰ αἰσθανθῆ κανένα ῥυθμικὸν αἶσθημα ἀκούων ἀρχαίους ἑλληνικοὺς στίχους· χρειάζεται νὰ διδαχθῆ στοιχεῖα μετρικῆς ἀρχαίας, διὰ νὰ ἠμπορῇ ν' ἀντιληφθῆ καὶ, ὅτι πρόκειται περὶ στίχων.

Ἄλλ' ὄχι μόνον μορφικὰ στοιχεῖα προϋποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους ὁ ποιητής. Ἐξ ἴσου πολλὰ εἶναι τὰ πραγματικά, διὰ τὰ

ὅποια χρειάζονται οἱ ξένοι ἢ οἱ μεταγενέστεροι τὴν μεσολάβησιν τοῦ φιλολόγου. Ἀπὸ τὴν ἄμεσον παράδοσιν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη, γνωρίζει ὁ σύγχρονος Ἕλληνα τί εἶναι ὁ Χάροντας, τί εἶναι ὁ Ἄδης, τίς εἶναι ὁ Διγενής, ποῦ κεῖται ἡ Ἐπτάλοφος, τί ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ψυχὴν τῶν Σαλαμίνων, μὲ τὰ Τάρταρα. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χάρου καβαλλάρη του εἶναι οἰκεία, διότι ἔτσι φαντάζεται καὶ ἄλλως τὸν Χάρον. Τὰ μαρμαρένια ἀλώνια ἐννοεῖ ἄμεσως, διότι γνωρίζει τὸν μῦθον τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου. Ἡ πούλια ζῆ ὡς «ἑφταπάρθενος χορὸς» εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας του ἐντεῦθεν καὶ δὲν δυσκολεύεται νὰ ἐννοήσῃ τὴν εἰκόνα

τῆς ὁμορφιάς τὴν πούλια.

Γνωρίζει ἐπ' ἴσης τὴν ταπεινωτικὴν συνήθειαν, ποῦ προῦποθέτουν οἱ στίχοι

*καὶ τοὺς κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια...*

Ἐκτὸς τούτου, τὸ ποίημα ἐγράφη εἰς ὄρισμένην χρονικὴν στιγμήν τῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας, ποῦ ζῆ ὁ ποιητὴς, ἢ τῆς ζωῆς τῆς ἀτομικῆς τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἐπῆρεν ὁ ποιητὴς ὄρισμένας ἀφορμάς, ὄρισμένας παρορμήσεις, ὄρισμένας προθέσεις. Ὁ σύγχρονος μορφωμένος ἀναγνώστης θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ τὰς προῦποθέσεις αὐτάς, ἄνευ τῶν ὁποίων τὸ ποίημα θὰ του ἦτο τόσον ὀλίγον σαφές, ὅσον καὶ μία ἐπιστολή, ποῦ εὐρίσκει εἰς τὸν δρόμον, ἢ ὁποία, ἂν καὶ γραμμένη εἰς τὴν γλῶσσάν του, δὲν του εἶναι τελείως νοητή, διότι του μένουν ἄγνωστοι πολλαὶ προῦποθέσεις οἰκείαι εἰς τοὺς ἀλληλογραφοῦντας. Ὁ σύγχρονος π. χ. ἀναγνώστης, ποῦ διαβάσει τὸ ποίημα τοῦ Παλαμᾶ τὸ 1897, ὅταν ἐγράφη, ἢ γνωρίζει τί σημαίνει διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους μας αὐτὴ ἢ χρονολογία, δὲν θὰ δυσκολευθῆ ν' ἀντιληφθῆ τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ ποιήματος. Ἐν μέσῳ τῆς ἐθνικῆς καταισχύνῃς καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀπελπισμοῦ ὑψώνει προφητικὰ ὁ ποιητὴς τὴν φωνὴν του, διὰ νὰ κηρύξῃ ὑπερήφανος τὴν πίστιν του εἰς τὸ μέλλον καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς φυλῆς, ποῦ αἰῶνες ὅλοι συμφυροῶν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ

καταλύσουν και δὲν θὰ καταλύσῃ οὔτε τώρα ἢ πρόσφατος συμφορὰ τοῦ 1897.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ μυθολογικαί, ἱστορικαί, γεωγραφικαί, βιοτικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι εἰς τὸν μὴ σύγχρονον και ὁμογενῆ τοῦ ποιητοῦ ἀπρόσιτοι ἄνευ εἰδικῆς διδαχῆς.

Ἄλλὰ και κάτι ἄλλο ἀκόμη· ἀναγινώσκων εἰς ἓνα περιοδικὸν ἢ μίαν συλλογὴν ποιημάτων τὸ ἀνωτέρω ποίημα με τὸ ὄνομα *Κ. Παλαμᾶς*, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ ποίημ' αὐτὸ ἔγραψε πράγματι ὁ *Κ. Παλαμᾶς*, ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ γραπτοῦ μνημείου, ποῦ ἔχω εἰς τὰς χεῖράς μου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔχω τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὄχι μόνον τὸ ποίημα ὡς ὅλον, ἀλλὰ και κάθε λέξις καθ' ἑαυτὴν ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν ποιητὴν ἀκριβῶς, ὅπως εἶναι τυπωμένη. Δὲν ἀποκλείονται βεβαίως και σφάλματα ἢ και νοθεῖαι, ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ὁ ποιητὴς ζῆ και θὰ ἐπανορθώσῃ κάποτε σιωπηρῶς ἢ ῥητῶς τὰ σφάλματα και θὰ ἐλέγξῃ τὰ ὑποβολιμαῖα. Τὸ ἴδιον ὅμως δὲν συμβαίνει με τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, και δὴ τοῦ μακρινοῦ. Τὸν Πλάτωνα ἀναγινώσκω σήμερον εἰς ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὔτε ἔγραψεν οὔτ' ἐπεθεώρησεν ὁ συγγραφεύς. Ποῖος θὰ ἐγγυηθῆ εἰς ἐμέ, ὅτι πράγματι τοῦτο και κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔγραψεν ὁ Πλάτων; Τὴν βεβαιότητ' αὐτὴν θὰ μου προσφέρῃ ἡ φιλολογία.

Και' αὐτὸν τὸν τρόπον καθίσταται ὁ φιλόλογος ὁ ἀπαραίτητος μεσάζων μεταξὺ τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ τῶν ξενικῶν ἀφ' ἑνὸς και τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἀφ' ἑτέρου —δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας τῶν συγγραφέων.

Πρῶτον εἰς τὴν γλῶσσαν. Με ὑπομενετικὴν προσπάθειαν και ὀξεῖαν παρατηρητικότητα θὰ συγκεντρώσῃ ἐπαγωγικῶς ἓνα πλῆθος ὑλικοῦ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν σημασίαν, τοὺς τύπους και τὴν πλοκὴν τῶν λέξεων, θὰ τὰς ὑποβάλλῃ διὰ τῆς συγκριτικῆς μεθόδου εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς και κατόπιν θὰ συστηματοποιήσῃ ταύτας εἰς συγγράμματα καθολικῆς σημασίας, ὅπως τὰ λεξικά, τὰ γραμματικὰ και συντακτικὰ ἐγχειρίδια κτλ. Ἄλλὰ τὸ ἔργον του κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον ἔχει γίνῃ. Θὰ πρέπη τώρα τὰ πορίσματα

τῆς σημασιολογικῆς καὶ γραμματικῆς ἐρεύνης τῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν γενικότητα, ποῦ παρουσιάζονται εἰς τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα, νὰ ἐξειδικεύση καὶ πάλιν πρὸς κατανόησιν ἑνὸς ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου. Σκοπὸς του θὰ εἶναι νὰ κατανοήσῃ τὰ διανοήματα τοῦ συγγραφέως, καθ' ὃν τρόπον ἐκεῖνος ἤθελε νὰ κατανοηθοῦν, καὶ νὰ τα διατυπώσῃ, καθ' ὃν τρόπον ὁ ἴδιος συγγραφεὺς, ἂν ἔζη εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ ἐλάλει τὴν γλώσσάν του, θὰ τα διετύπωνε. Χρειάζεται πρὸς τοῦτο ταυτόχρονος καὶ ἐξ ἴσου ζωηρὰ συνείδησις τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ἀλλοτρίου γλωσσικοῦ στοιχείου, ὥστε νὰ ἐννοῆσῃ τὴν ξένην λέξιν, μόνον διότι καὶ σὺ θὰ ἠμποροῦσες νὰ τὴν ἔλεγες, καὶ νὰ τὴν ἀποδίδῃς εἰς τὴν γλώσσάν σου, ὡς ἂν σὺ αὐτοτελῶς εἶχες συλλάβει καὶ αἰσθανθῇ τὸ περιεχόμενόν της. Ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν σημασιῶν, ποῦ παρέχει τὸ λεξικόν, θὰ ἐκλέξῃς τὴν καταλληλοτέραν ἀπόδοσιν, ἢ μᾶλλον θὰ ανακαλύψῃς, εἰς ποῖον σημεῖον τῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεως μιᾶς λέξεως, τῆς ὁποίας ὁδοδεῖται ἀπλοῦ εἶναι αἱ διάφοροι σημασίαι, ποῦ ἀναγράφει τὸ λεξικόν, πρέπει νὰ τοποθετήσῃς τὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο χρῆσιν τῆς λέξεως. Διότι κάθε χρῆσις λέξεως ἔχει τὸν χαρακτῆρα ἀτομικῆς πράξεως, ἀδιάφορον ἂν ὁ χαρακτῆρ οὗτος εἶναι ἐμφανέστερον ἢ ὀλιγώτερον σαφῶς ἀτομικός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προχωρεῖ ὁ ἐρμηνευτῆς ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς σημασιολογικῆς ἀξίας ἑνὸς γλωσσικοῦ στοιχείου πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν τρόπων τῆς χρήσεως αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν γενικὴν εἰς τὴν τοπικὴν του σημασίαν. Καὶ ὅπως εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν δὲν ἐννοοῦμεν μόνον αὐτὰ ταῦτα, ὅσα μας λέγει ὁ συνομιλητῆς μας, ἀλλὰ καὶ πολλά, ποῦ ἐκεῖνος παρασιωπᾷ, καὶ τὰς συναισθηματικὰς ἀποχρώσεις τῶν λόγων του καὶ τὰς μὴ ἐκπεφρασμένας σκέψεις, τῶν ὁποίων καρπὸς εἶναι ἡ ἐκπεφρασμένη φράσις του, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ μελετητῆς τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαβάσῃ μεταξὺ τῶν γραμμῶν, νὰ αἰσθάνεται ὄχι μόνον τὰς ποιοτικὰς κατὰ τὸ περιεχόμενον διαφορὰς τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τὰς ποσοτικὰς διαφορὰς κατὰ τὸν τόνον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφέρεται ἕκαστον γλωσσικὸν στοιχεῖον, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ, ποῦ ὁ συγγραφεὺς παραλαμβάνει ἔτοιμα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅπως τα εὕρισκει, ποῦ τα τροποποιεῖ καὶ διατὶ τα τροποποιεῖ, διατὶ ἐκφεύγει τοῦ γενικοῦ κα-

νόμος, διατι προτιμᾷ ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα (αὐτὰς τὰς λέξεις, αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοὺς γραμματικοὺς τύπους, αὐτὰς τὰς συντάξεις κτλ.) καὶ διατι ἀποφεύγει ἄλλα, διατι παρουσιάζει ἄνωμαλίας, ποίαν ἀπόχρωσιν δίδει εἰς αὐτὴν τὴν λέξιν κτλ.

Ἐνάλογον ἐργασίαν θὰ ἔχη νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ φιλόλογος καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων μορφικῶν στοιχείων, ἥτοι τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ λογοτέχνης, ὅπως εἶναι τὰ μέτρα, ὁ ῥυθμός, τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ἡ περιοδολογία, οἱ κανόνες τῆς συνθέσεως καὶ διατάξεως τῆς ὕλης κτλ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, κατόπιν κριτικῆς βασάνου καὶ ταξινομήσεως, εἰς τὸ σύστημα καὶ θὰ ἐκθέσῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ εἰς συστηματικὰ ἔργα μετρικῆς, ῥητορικῆς, ποιητικῆς κτλ., ἐξ αὐτῶν δὲ πάλιν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ κείμενα, διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τὴν ἐφαρμογὴν τῶν συναχθέντων κανόνων, ἄλλα καὶ τὴν ἀπόκλισιν ἀπ' αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους (λόγους προσωπικοῦς, ἱστορικοῦς ἢ αἰσθητικοῦς) τῆς ἀποκλίσεως ταύτης καὶ τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα ἑνὸς συγγραφέως, μιᾶς ἐποχῆς, ἑνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους.

Εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μορφικῶν στοιχείων πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν παρακολούθησιν τοῦ ἐλέγχου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, τὴν κριτικὴν τῆς γνησιότητος αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ ἢ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὴν παρακολούθησιν τῶν τυχῶν τοῦ κειμένου ἀπὸ τοῦ συγγραφέως μέχρι τῆς ἐποχῆς μας κτλ. Καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν προχωροῦμεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν κανόνων καὶ μεθόδων (παλαιογραφία, κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τῆς γνησιότητος, ἐκδοτικὴ κτλ.), διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους γραμματικὰ μνημεῖα.

Ἄλλ' ὁ φιλόλογος δὲν θὰ ἄρκεσθῇ εἰς τὰ μορφικὰ στοιχεῖα· θὰ προσπαθήσῃ ν' ἀναπλάσῃ διὰ τῆς ἐρεύνης ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ οἱ σύγχρονοί του. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, αἱ παραδόσεις, οἱ μῦθοι, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, αἱ πολιτικά, νομικά καὶ οἰκονομικά συνθῆκαι, ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος. αἱ ἱστορικαὶ τύχαι, οἱ γεωγραφικοὶ ὄροι, τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως ἢ τῶν περὶ αὐτόν, ὅλα

αὐτὰ εὐρίσκουν ἔκφρασιν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον εἰς ἓνα γραμματειακὸν μνημεῖον, ὅλα πρέπει νὰ εἶναι γνωστά, διὰ νὰ κατανοηθῇ πλήρως τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τῶν παρατηρήσεων καὶ εἰδήσεων καὶ γεγονότων εἰς μίαν συνολικὴν εἰκόνα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θαποθησαυρίσῃ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα συστηματοποιημένας καὶ κριτικῶς ἐπεξεργασμένας τὰς γνώσεις ταύτας¹⁾. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ φιλόλογος τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς τῆς πολυῖστορίας—ἢ ὅποια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν ὁ Kant ἐχαρακτήριζεν ὡς «γνώσιν τῶν βιβλίων»—θὰ χρησιμοποίησῃ διὰ τὸν κύριον αὐτοῦ σκοπὸν, τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν κειμένων ἐκάστων.

Τοὺς καρποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐρεύνης τῶν μορφικῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων τῶν γραμματειακῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους, παρουσιάζει ὁ φιλόλογος εἰς τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα τῶν συγγραφέων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὴν ὑψίστην καὶ αὐτοτελεστάτην ἐκδήλωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς φιλολογικῆς ἐργασίας. Χρησιμοποιῶν ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης ἓνα πολυμερὲς καὶ ἄρτιον ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα, ὃχι μόνον τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζη

---

¹⁾ Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας συμπίπτει πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου, τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας κτλ. Ἡ οὐσιώδης ὁμως διαφορὰ εἶναι—ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν φιλόλογος ἢ ἱστορικός θὰ εἶναι ὁ μελετητῆς τῶν στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ—ὅτι ἡ ἐρευνα αὕτη δὲν εἶναι διὰ τὴν φιλολογίαν σκοπὸς αὐθυπόστατος, ὅπως διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μέσον μόνον πρὸς κατανόησιν τῶν κειμένων. Πρὸς αὐτὰ πρέπει νὰ προχωρήσῃ ὁ φιλόλογος καὶ χάριν αὐτῶν ἀποκτᾷ συνολικὴν παράστασιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν, διὰ νὰ τὴν φέρῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτά. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα θὰ του δώσουν τὸ ζωντανὸν περιβάλλον—καὶ θὰ εἶναι ζωντανόν, ἂν διὰ τὸν φιλόλογον καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ συγχρόνου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ζωντανά—ἀπὸ τὸ ὅποιον θὰ ἐννοήσῃ τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνίας. Καί, ἐνῶ ὁ ἱστορικός χρησιμοποιεῖ ἀπλῶς τὴν παράδοσιν, ὁ φιλόλογος γίνεται φορεὺς τῆς παραδόσεως αὐτῆς, διότι ἔργον του εἶναι ὃχι τὰ γενόμενα, ἀλλὰ τὰ ὄντα καὶ τὰς ἀξίας νὰ συλλάβῃ.

καὶ πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀπηυθύνετο ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ καὶ ἐξυψοῦται μέχρι τῶν ἀνωτέρων φορέων τῆς παραδόσεως ταύτης, κατορθώνει μάλιστα πολλάκις νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον, ἂν ὄχι βαθύτερα, πάντως συνειδητότερα παρ' ὅτι το ἐνόει ὁ συγγραφεὺς του. Διότι πρέπει ὁ φιλόλογος — αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦλάχιστον — νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον βαθύτερα παρ' ὅτι ὁ δημιουργὸς του, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος μὲν ἀσυναίσθητος πολλάκις, πάντως δὲ χωρὶς ἐπίγνωσιν τῆς μελλοντικῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, δημιουργεῖ, ἐν ᾧ ὁ φιλόλογος συνειδητὰ διανοεῖται ἐπ' αὐτοῦ καί, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ ἔθνους του πρὸς τὰ τότε, συλλαμβάνει γνωρίσματα καὶ διαφορὰς ἀνεπαισθητοῦς εἰς τὸν συγγραφέα. Ὁ μεγαλύτερος ἄλλως τε πολέμιος τῆς ὀρθῆς κατανοήσεως εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι καὶ εἶναι αὐτονόητον, καὶ ἀπ' αὐτὴν κατέχεται ἰσχυρότερα ὁ σύγχρονος καὶ συγγενῆς ἢ ὁ μεταγενέστερος καὶ ξένος.

Αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας προσφέρει εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐργασίας του. Χωρὶς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, χωρὶς ἐπομένως τὸν φιλόλογον, ὅστις μας τα παρέχει, θὰ ἦσαν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἴσου ἀπρόσιτα εἰς ἡμᾶς, ὅπως π. χ. καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, τὴν ὁποῖαν μὲ πᾶσαν ἀντικειμενικότητα, ἐφαρμόζουσα τὰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰς μεθόδους τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς συγκρίσεως, ἐπιτελεῖ, καθίσταται ἡ φιλολογία μήτηρ καὶ τροφὸς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὰς ὁποίας παρέχει τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως τῶν πηγῶν των.

B

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταματήσει εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον. Ἡ φιλολογία, ὡς ἐπιστήμη, μας παρέχει, εἴπομεν, συστηματοποιημένα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως, τὰ ὅποια ἕκαστος συγγραφεὺς προὑποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους του. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοὺς συγχρόνους του δὲν ἀρ-

κοῦν τὰ στοιχεῖα ταῦτα, διὰ νὰ κατανοήσουν καὶ ἀφομοιώσουν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, ὅσα ἀντιπροσωπεύουν ἀνωτέρας πνευματικᾶς ἀξίας—καὶ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα ἢ φιλολογία κατὰ προτίμησιν, ὅπως εἶδαμεν, μελετᾷ. Ἡ ἐρμηνεία π. χ. μιᾶς ἀποδείξεως πληρωμῆς, ἐνὸς προικοσυμφώνου, μιᾶς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ποῦ μας διέσωσαν τυχὸν οἱ πάπυροι ἢ οἱ λίθοι, τελειώνει μὲ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον. Διὰ νὰ ἐννοήσω ὅμως ἓνα ποίημα ἢ ἓνα φιλοσοφικὸν ἔργον, δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ γνωρίζω ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γλωσσικά, μετρικά, πραγματικά κ. ἄ. στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται καὶ εἰς τὰ ὅποια, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ τὰ ἀναλύσῃ ἢ ἐπιστημονικῆ φιλολογικῆ ἐρμηνείᾳ· οὔτε θὰ τα αἰσθανθῶ ὡς ἐκδηλώσεις πνευματικῆς ζωῆς. ἂν φιλοτίμως ἐπισωρεύσω, ὅπως νομίζουν μερικοί, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων, ποῦ προϋπέθετεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τοὺς συγχρόνους. Διότι ἢ ἐπισώρευσις αὕτη θὰ εἶναι πρόσθεσις μηχανικῆ καὶ ἀπὸ τὴν πρόσθεσιν προέρχεται ἓνα ἄθροισμα, ὄχι ὅμως καὶ ἓνα ὅλον.

Καὶ ἀκριβῶς ὡς ὅλον ἑνιαῖον μὲ κεντρικὴν ἰδέαν, ὠρισμένην ἀφετηρίαν καὶ συγκεκριμένον τέλος πρέπει νὰ κατανοηθῇ κάθε ἄξιον λόγου γραμματειακὸν προῖον καὶ ὡς ὅλον πάλιν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς καθολικωτέρας ἐνότητος, ἐντὸς τοῦ πλαισίου μιᾶς ἐποχῆς, ἐνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους, τῆς συνολικῆς παραγωγῆς ἐνὸς ἀνδρὸς ἢ ἐνὸς ἔθνους. Χρειάζεται δῆλα δὴ νὰ συμπληρωθῇ ἢ ἀναλυτικῆ ἐξέτασις τοῦ ἔργου διὰ τῆς συνθετικῆς συλλήψεως τῆς ἐνότητος τοῦ ὅλου, ἢ ὁποία πάλιν θὰ βοηθήσῃ εἰς πληρεστέραν καὶ βαθυτέραν κατανόησιν τῶν μερῶν, μέχρι καὶ τοῦ ἐλαχίστου στοιχείου. Ἡ συνθετικὴ δὲ αὕτη ἐξέτασις, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, περιλαμβάνουσα εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα καὶ τὰ ἐξωτερικά καὶ τὰ ἐσωτερικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου, θὰ μας ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τοὺς δύο κινδύνους, εἰς τοὺς ὁποίους φέρεται συνήθως ἢ στεγνὴ ἐπιστημονικῆ ἐρμηνεία, τὴν τυπολατρείαν (formalismus) ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ὑλισμὸν τῶν ἱστορικῶν λεπτομερειῶν. Πρὸς πραγματοποιήσιν ὅμως τοῦ ἔργου τούτου πρέπει ὁ φιλόλογος νὰ διαθέτῃ διαφορετικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, περισσότερον δημιουργικὰς ἀπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ

τὴν σύγκρισιν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοεῖ εἰς τὸ πρῶτον στάδιον.

Ἐξ ἑτέρου ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρμηνεία, ὅπως κάθε ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, τὸ ἀντικείμενόν της ἐξετάζει πάντοτε καὶ ἀποκλειστικῶς ὡς κατὶ στατικόν, ἀκίνητον δὴ καὶ ἀμετάβλητον—ὡς κατὶ νεκρόν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ἀλλὰ τὰ γραμματειακὰ μνημεῖα εἶναι δημιούργημα πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀκριβῶς ὡς δείγματα ζωῆς, ὄχι ὡς ἀντικείμενα ἱστορικῆς περιεργείας, ἔχουν ταῦτα σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἰδικήν μας, τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν. Τῆς φιλολογίας ἄρα τὸ ἔργον δὲν ἠμπορεῖ νὰ σταματήσῃ εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ ταξινομήσιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ τῶν στοιχείων τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως αὐτῶν, ὅπως θὰ ἔκαμνεν ἴσως ἡ ὀρυκτολογία, ἀλλὰ πρέπει νὰ τα παρουσιάσῃ μέσα εἰς τὸν ῥοῦν καὶ τὸν παλμὸν τῆς ζωντανῆς πραγματικότητος τοῦ πνεύματος, ὡς πράξεις καὶ κομμάτια ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ δημιουργοῦ των ἢ τοῦ περιβάλλοντός του.

Πνευματικὴ ὁμως ζωὴ, εἶδομεν, νοεῖται μόνον ἐξ ὑποκειμένου καὶ εἰς τὸ παρόν. Εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἔρμηνείας ἐπετύχαμεν ἤδη τὸ δεύτερον· μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ φιλολόγου, ποῦ μας προσέφευγεν ὅλα τὰ ἐφικτὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως, κατωρθώσαμεν νὰ συγχρονισθῶμεν πρὸς τὸν λογοτέχνην.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἓνα σύγχρονον λογοτέχνημα δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζω τὴν γλῶσσαν, νὰ αἰσθάνωμαι τὰ λοιπὰ μορφικὰ στοιχεῖα, νὰ ἐννοῶ τὸ περιεχόμενον ἐκάστης φράσεως. Ἀπὸ τὸ δημιουργοῦν ὑποκείμενον πρέπει ν' ἀναχωρήσω, διὰ νὰ προχωρήσω εἰς τὴν βαθυτέραν του κατανόησιν. Ἀπὸ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, ἀπὸ τὸν δημιουργὸν πρὸς τὸ ἔργον ὁδηγεῖ ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὰ ζωντανὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματος, ἢ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσλαμβάνει χαρακτηριστῆρα ἀναδημιουργίας. Διότι καὶ τῆς τέχνης τὸ ἔργον δὲν εἶναι, ὅπως κοινῶς ἐπαναλαμβάνεται, ἡ μίμησις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἢ ἀπόδοσις τῶν αἰσθητικῶν συγκινήσεων τοῦ καλλιτέχνου. Ἡμποροῦν αἱ συγκινήσεις αὗται νὰ ἔχουν τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἀφειτηρίαν των εἰς ἐντυπώσεις τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἢ τῆς φύσεως· διὰ νὰ γίνουν ὁμως αἱ ἐντυπώσεις αὗται τέχνη, πρέπει ν' ἀποτελέσουν μέρος ἐνὸς ἄλλου κόσμου, πλουσιωτέρου καὶ βαθυτέρου, ποῦ κρύπτει ὁ καλλιτέχνης εἰς τὰ στήθη του.

Μέσα εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τοποθετῶν διὰ τῆς φαντασίας μου τὸν ἑαυτὸν μου, ταυτιζόμενος, οὕτως εἶπειν, πρὸς τὸν δημιουργὸν ὄχι μόνον ἀντικειμενικῶς (ἐπιστημονικὸν στάδιον), ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικῶς, πρέπει νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐπαναλάβω τὸν δρόμον ὁλόκληρον, τὸν ὁποῖον διήνυσεν ὁ λογοτέχνης ἀπὸ τὴν στιγμὴν τῆς πρώτης συλλήψεως¹⁾, γὰρ ζήσω καὶ ἐγὼ εἰς ὅλην τὴν ἔντασιν καὶ τὸ πλάτος τῆς τῆν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ καλλιτέχνου, ἢ ὁποῖα εὔρε τὴν ἐξωτερικεύσιν τῆς εἰς τὸ ἔργον του. Καὶ διὰ νὰ εἶναι ἡ κατανόησις ἀκόμη βαθύτερα, πρέπει νὰ εἶμαι εἰς θέσιν ν' ἀναδημιουργῶ κάθε φθορὰν καὶ ὄλον τὸν δρόμον, ποῦ ἔχει κάμει ὁ ποιητῆς ἀπὸ τῆς πρώτης του ἐμφανίσεως μέχρι τῆς δημιουργίας τοῦ προκειμένου ἔργου—ὀρθότερον ἀκόμη, μέχρι τῆς παρουσίας στιγμῆς. Διότι πολλάκις καὶ τὰ κατόπιν ἔργα βοηθοῦν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν προτοῦ, ὁ δὲ λογοτέχνης εἰς κάθε μερικὴν δημιουργίαν του ξαναζῆ ὁλόκληρον τὴν πνευματικὴν του ζωὴν.

Πρὸς τοῦτο χρειάζεται βέβαια νὰ κατέχω—καὶ κατέχω ὡς σύγχρονος—ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας, ποῦ ζῆ καὶ ὁ λογοτέχνης καὶ ἐγώ. Ἄλλὰ δὲν ἀρκοῦν αὐτά. Διὰ τοῦτο καὶ κάθε σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ, χωρὶς ἄλλην προπαιδείαν, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ βαθύτερον αἰσθητικὸν νόημα τῶν σημαντικωτέρων πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ συλλάβῃ τὰς προσωπικότητας τῶν δημιουργῶν των. Ἐδῶ ἀνοίγεται ἡ ἀποστολὴ τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, ἢ ὁποῖα, διαφέρουσα εἰς πολλὰ τῆς φιλο-

¹⁾ Ἡ ἀναδημιουργία αὕτη δὲν ἀρχίζει πάντοτε ἀπὸ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεκίνησεν ὁ λογοτέχνης. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε (πρὸβλ. ἐπὶ παραδείγματι, ὅσα γράφει ὁ Κ. Παλαμᾶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦ *Δωδεκαλόγου τοῦ Γύφτου*), ὅτι πολλάκις λεπτομέρειαί τινες ἐπουσιώδεις ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν μεγαλεπηβόλου συνθέσεως. Τὸ ἴδιον συμβαίνει κάποτε καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς συγγραφάς, διότι καὶ εἰς αὐτάς δὲν λείπει ὁ χαρακτήρ τῆς δημιουργίας. Ὁ φιλόλογος πρέπει, ἐφ' ὅσον ἠμπορεῖ, νὰ ἐξακριβώσῃ, ἀπὸ ποῦ ἤρχισεν ὁ λογοτέχνης. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐρμηνείαν του θάφορμηθῆ ὄχι ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἤρχισεν ὁ συγγραφεύς, ἀλλ' ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀλήθειαν ἀρχίζει τὸ ἔργον. Τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀποτελεῖ οὐσιωδестаτήν διαφορὰν μεταξὺ τῆς πρώτης δημιουργίας καὶ τῆς φιλολογικῆς ἀναδημιουργίας. Καὶ ἐδῶ παρουσιάζεται τὸ ἴδιον φαινόμενον, ὁ φιλόλογος νὰ συλλαμβάνῃ πολλάκις βαθύτερον τὸ ἔργον ἢ ὁ δημιουργός του.

λογίας ¹⁾, κατὰ τοῦτο ὅμως ὁμοιάζει πρὸς αὐτήν, ὅτι μεσολαβεῖ καὶ αὐτὴ μεταξὺ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ κοινοῦ.

Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὰ σύγχρονα ἔργα, ἰσχύει πολὺ περισσότερον διὰ τὰ προγενέστερα καὶ τὰ ξένα. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ φιλόλογου παρέχει τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας παρεῖχεν εἰς πάντα σύγχρονον καὶ ὁμογενῆ τοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' αὐτὸ βοηθεῖ εἰς ἐξωτερικὴν μόνον, ἐπιφανειακὴν κατανόησιν τῶν σπουδαίων λογοτεχνημάτων. Διὰ νὰ τα ζήσωμεν ὡς ἐκδηλώσεις ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ προχωρήσωμεν ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔργου πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν, ψυχικὴν ζωὴν τοῦ δημιουργοῦ του, διὰ νὰ ἠμποροῦμεν κατόπιν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸν δρόμον ἀπ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν, αἰσθητὴν ἐξωτερίκευσιν. Καὶ εἰς αὐτὸ θὰ μας βοηθήσῃ ὁ φιλόλογος.

Μὲ τὴν συνθετικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας του, μὲ τὴν ἰκανότητα τῆς διεισδύσεως εἰς ἄλλοτριαν πνευματικὴν ζωὴν, μὲ βαθυτάτην ἐσωτερικὴν συγκίνησιν θὰ συναρμολογήσῃ ἀπὸ τὸ ὕλικόν τῶν γεγονότων καὶ τῶν παρατηρήσεων μίαν ὄντοτητα, εἰς τὴν ὁποῖαν θὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν ἀπὸ τὴν ζωὴν του. Ὁ Πλάτων δὲν θὰ εἶναι πλέον ἄθροισμα βιογραφικῶν εἰδήσεων καὶ κειμένων· θάναστηθῆ ἐνώπιόν μας ὡς ἰσχυρὰ προσωπικότης μ' ἔντονον πνευματικὴν ζωὴν καὶ θὰ ἠμποροῦμεν ὅλοι μας ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ Πλάτωνος νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ζωὴν καὶ νὰ ξαναζήσωμεν τὰς περιπετείας καὶ τὰ ὄνειρα, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀγωνίας ἐκείνου.—Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν στοιχείων, ποῦ συνεκέντρωσεν ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, θὰ μας βοηθήσῃ κάποτε νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν γένεσιν τοῦ Faust, τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ Goethe τον συνέλαβεν, τὴν σημασίαν ποῦ εἶχε διὰ τὴν ὁλότητα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, τὰς προθέσεις τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔργου ἀπὸ τῆς πρώτης του συλλήψεως μέχρι τῆς ὁριστικῆς του μορφῆς.

---

¹⁾ Τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ φιλολογίας ἐξέθεσα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρθρου μου Γ ρ α μ μ α τ ο λ ο γ ί α ἐ ν τῆ Μ. Ἑλληνικῆ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ἐλπίζω κάποτε νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐπιχειρῶν συστηματικώτερον διαπραγματεύειν τοῦ ἔργου καὶ τῶν τρόπων τῆς ἐργασίας τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς.

καὶ θὰ εἶναι τοῦτο γένεσις καὶ ἀνάπτυξις ζωντανῆς ὄντοτης, ὄχι
σειρὰ γεγονότων καὶ κειμένων.—Μὲ προσοχὴν καὶ κριτικὸν πνεῦμα
συγκεντρώνει ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τοῦ ἔργου
του καὶ συστηματοποιεῖ ὅλας τὰς εἰδήσεις καὶ τὰ μνημεῖα, ποῦ ἀνα-
φέρονται εἰς τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' αἱ εἰδή-
σεις αὗται θὰ εἶναι ὑλικὸν ἄψυχον καὶ ἄχρηστον τελείως, ἐφ' ὅσον
δὲν κατορθώνει ὁ φιλόλογος ν' ἀρχιτεκτονήσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῆς
θρησκευτικῆς τῶν ἀρχαίων πίστεως καὶ νὰ μας βοηθήσῃ νὰ ξανα-
ζήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ
τὴν ἀπλοϊκὴν θρησκευτικότητα τοῦ βοσκοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ κρυ-
στάλλινα νερὰ τῆς πηγῆς, ποῦ μὲ τὸ τραγούδι των διακόπτουν τὴν
αὐστηρὰν σιωπὴν τοῦ δάσους καὶ δίδουν ζωὴν καὶ θαλερότητα εἰς
ἕνα ὀλόκληρον κόσμον φυτικῶν ὑπάρξεων καὶ σκορποῦν χαρὰν καὶ
δροσίζουσι ἀνθρώπους καὶ ζῶα, διαβλέπει τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ,
τῆς ὠραίας καὶ καλῆς Νύμφης, ἡ ὁποία ἐκδηλώνει κατ' αὐτὸν τὸν
τρόπον τὴν ἀγάπην τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τὰ ζῶα, πρὸς τὰ
δένδρα, πρὸς τὸ βουνόν, πρὸς τὴν χαρὰν, τὴν ὠραιότητα, τὸ φῶς—
μέχρι τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος ἑνὸς Αἰσχύλου, ὅστις μέσα εἰς
τὸν σάλαγον τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τὰ σκότη τῆς ἀνθρωπίνης
μοίρας αἰσθάνεται νὰ γιγαντώνεται ἡ φωτεινὴ του πίστις πρὸς τὴν
παντοδυναμίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Διὸς

*Ζεὺς ἐστὶν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα, χῶι τῶνδ' ὑπέριον.*

Καὶ θὰ μας ἀναπαραστήσῃ ὁ φιλόλογος τὴν πνευματικὴν ἀτμό-
σφαιραν μιᾶς ἐποχῆς τόσον ζωηρά, ὥστε νὰ τὴν ζήσωμεν καὶ ἡμεῖς
ἀληθινὰ καὶ νὰ τὴν ζήσωμεν ὄχι ὡς οἰοιδήποτε τῶν συγχρόνων τῆς
ἐποχῆς ἐκείνης ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅπως τὴν ἔζησαν οἱ καλύτεροι πνευ-
ματικοὶ τῆς παράγοντες—ὑψηλά, ἔντονα, συνειδητά.

Ἄλλ' ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος τρόπος τῆς ἐρμηνείας, ποῦ ἀναχωρεῖ
πάντοτ' ἀπὸ τοῦ λογοτέχνου τὸ ὑποκείμενον, δὲν ἐφαρμόζεται μόνον
εἰς τὰς γενικωτέρας ταύτας γραμματολογικὰς συνθέσεις. Δύναται
καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιηῖται καὶ διὰ τὴν κατανόησιν τῶν μερῶν
ἑνὸς λογοτεχνήματος, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους

γλωσσικῶν στοιχείων, μιᾶς συντακτικῆς πλοκῆς ἢ μιᾶς λέξεως.

Θὰ πρέπη νὰ αἰσθανθῆ βαθύτατα ὁ φιλόλογος τὴν συγκίνησιν, μὲ τὴν ὁποίαν π. χ. ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν Ἰππόλυτον (1102 κ.ἑξ.), ἀμέσως μετὰ τὴν βιαίαν σκηνὴν μεταξὺ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ τὰς ἀδυσωπήτους ἀρὰς τοῦ ἐξωργισμένου πατρός, ὅταν ὁ θεατῆς μέσα εἰς τὴν πνιγερὰν πλεκτάνην, εἰς τὴν ὁποίαν περιπλέκουν τοὺς θνητοὺς οἱ θεοί, ἀρχίζει ν' ἀμφιβάλλῃ διὰ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀξίαν τῆς πίστεως καὶ βαρεῖα εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὸ κακόν, ποῦ ἔρχεται καὶ πρόκειται νὰ πλήξῃ ἀθῶαν καὶ εὐγενικὴν ὑπαρξιν, ὑψώνει διὰ τοῦ χοροῦ φωτεινὴν καὶ παρήγορον τὴν φωνὴν του

*ἢ μέγα μοι τὰ θεῶν μελεδήμαθ', ὅταν φρένας ἔλθῃ,
λύπας παραιρεῖ κτλ.*

Καὶ ὅταν ὁ Νέστωρ φωνάζῃ εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα

ἀλλ' ἄγε . . . ὄφρα κε θᾶσσον ἐγείρομεν ὄξυν Ἄρηα,

δὲν θάρκεσθῆ ὁ φιλόλογος εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ λεξικοῦ, ὅτι Ἄρης σημαίνει καὶ πόλεμος, ἀλλὰ θὰ μας ζωντανεύσῃ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς λαϊκῆς τῶν ἀρχαίων νοοτροπίας, ποῦ δὲν κατώρθωνε καὶ δὲν ἤθελε νὰ χωρίσῃ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ θείου τὸ προσωπικόν καὶ τὸ πραγματικόν στοιχεῖον καὶ ἐπετύγχανε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ μεταβαίῃ ἀκόπως ἀπὸ τὴν ὀλόσωμον πλαστικότητα τῆς προσωπικῆς ἐμφανίσεως τοῦ θείου εἰς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνεται ἡ δύναμις του—ἢ μᾶλλον καὶ τὰ δύο νὰ αἰσθάνεται ὡς μίαν ἐνότητα ζωντανὴν καὶ ἀδιάσπαστον. Αὐτὴν τὴν ἐνότητα πρέπει νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν καὶ ἡμεῖς, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν μὲ τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα τοῦ ἀρχαίου ὀνόματα, ὅπως ἥλιος, γῆ, τύχη, χάρις, δίκη, ἔλεος, ἀνάγκη κτλ. Ὡσαύτως δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζω ὅτι νόμος σημαίνει ἐκεῖνο, ποῦ σήμερον ὀνομάζομεν ἡμεῖς νόμον, οἱ ξένοι loi, Gesetz κλπ. Πρέπει νὰ εἰσδύσω εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἀρχαίου, διὰ τὸν ὁποῖον νόμος εἶναι ὅ,τι νομίζεται, ὅ,τι ἔχει πέραςιν, κᾶτι ἀνάλογον πρὸς τὸ νόμισμα. Εἶναι ἐπομένως κᾶτι, ποῦ ἠμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ μεταβληθῆ, ἐφ' ὅσον δὲν ἱκανοποιεῖ τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου, ποῦ ἔχει ὁ λαός, εἰς τὸν ὁποῖον

ἔχει πέρασιν ὁ νόμος. Καί μας ἀποκαλύπτονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν μιᾶς καὶ μόνης λέξεως αἱ βαθύτεραι πτυχαὶ τῆς πολιτικῆς διανοήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον πρῶτον καὶ εἰς μέγιστον ἀριθμὸν παρήγαγεν ἄνδρας, οἵτινες ὡς ἀποστολὴν τῆς ζωῆς των ἔθεσαν ὄχι τόσον τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κρατοῦντος νόμου, ὅσον τὴν θεωρητικὴν ἢ πρακτικὴν (ὡς νομοθέται ἢ οὐτοπισταὶ) ῥύθμισιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως σύμφωνα μ' ἓνα ὑψηλότερον καὶ πλατύτερον αἶσθημα τοῦ δικαίου

Τοιαύτη ἐξέτασις τῶν γλωσσικῶν στοιχείων δὲν εἶναι πλέον μηχανικὴ μετὰγγισις τοῦ κατὰ προσέγγισιν περιεχομένου αὐτῶν εἰς τὰντίστοιχα τῶν συγχρόνων γλωσσῶν, οὔτε πρόχειρος ταυτισμὸς ἀρχαίων πρὸς νεώτερα. Ἀποδίδει εἰς τὰς λέξεις καὶ τὰς συντακτικὰς πλοκάς αὐτῶν δροσερότητα καὶ πλουσίαν εἰς ἀποχρώσεις ποικιλίαν καὶ καθιστᾷ τὴν γλωσσοπλαστικὴν δημιουργίον τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου συνειδητὴν καὶ προσιτὴν εἰς αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν. Τοιαύτη ἐξέτασις π. χ. θά μου ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπανεύρω εἰς τοὺς στίχους τοῦ Αἰσχύλου

*ὄνειρόφαντοι δὲ πενθήμονες
πάρεισι δόξαι φέρουσαι χάριν ματαίαν*

ὄλην τὴν στιλπνότητα καὶ διαύγειαν τῶν νεοκόπων λέξεων, ποῦ εὐρίσκω π. χ. εἰς τοὺς συγχρόνους στίχους τοῦ Γρυπάρη

*στοῦ νοῦ τὸ ζαλοφρόντισμα τοῦ νυχτοστρατοκόπου
σὰν πεταλοῦδες χνουδωτές με τριγυρνᾶτε¹⁾*

Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ἔργον καθαρῶς ἐπιστημονικόν. Προϋποθέτει βεβαίως τὴν ἐπιστήμην καὶ στηρίζεται εἰς αὐτὴν—καὶ διὰ τοῦτο μόνον ὁ ἐπιστημονικῶς μορφωμένος ἢμπορεῖ νὰ το κατ-ορθώσῃ κατὰ τρόπον ἔκδηλον καὶ ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἄλλας ἰδιότητας, ἀναφερομένας εἰς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν δημιουρ-

¹⁾ Αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς παρακολουθήσεως τῶν γλωσσικῶν στοιχείων εἶ-
χεν ὑπ' ὄψει του ὁ Nietzsche, ὅταν ἔγραφε : *Ἡ φιλολογία σε μαθαίνει νὰ διαβάζῃς
καλὰ, δηλαδὴ νὰ διαβάζῃς ἀργά, βαθειά, βλέποντας ἐμπρὸς καὶ πίσω σου, μὲ
ἀπισθόβουλες σκέψεις, μὲ ἀνοικτὰς θύρας, μὲ δάκτυλα καὶ μάτια τρυφερά.*

γικήν φαντασίαν. Χρειάζεται νὰ αἰσθάνεται ὁ φιλόλογος μέσα του ἀγάπην βαθεῖαν πρὸς τὸ ἔργον, ποῦ θὰ ἐρμηνεύσῃ, καὶ κάποιαν συγγένειαν εἰς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὰς κατευθύνσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ δημιουργοῦ του, ὥστε νὰ γίνεται ἡ ἡγὼ τῶν πόθων καὶ τῶν συγκινήσεων ἐκείνου. Χρειάζεται νὰ ζωντανεύῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κατόπιν σχέσεις καὶ προθέσεις ὄχι ἀμέσως φανεράς. Χρειάζεται πλουσίαν συναισθηματικότητα ἐν συνδυασμῶ πρὸς λεπτήν διάνοιαν, διὰ νὰ ζῆ ὄχι μόνον τὰς ἀντικειμενικὰς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀληθείας τῆς ἀμέσου ζωῆς, ἐκείνας ποῦ ὀνομάζουσι οἱ Γάλλοι *verités de coeur*. Χρειάζεται ἀσφαλὲς καλαισθητικὸν κριτήριον καὶ ἐμπειρίαν, διὰ νὰ διακρίνῃ τὰ τυχαῖα, ὅσα δὲν πηγάζουσι ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν φύσιν τοῦ καλλιτέχνου, ἀπὸ τὰ οὐσιώδη καὶ σημαντικά. Χρειάζεται δημιουργικὴν φαντασίαν, ποῦ θὰ τον βοηθήσῃ νὰ βλέπῃ παραστατικὰ ἐνώπιόν του καταστάσεις καὶ πρόσωπα. Ἰδιαιτέρως ὅμως χρειάζεται ὁ φιλόλογος νὰ ἔχῃ τόσην εὐρύτητα καὶ πολυμέρειαν εἰς τὸν πνευματικὸν του κόσμον καὶ τόσον ἔντονα νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς του, ὥστε νὰ ἤμπορῇ ν'ἀπελευθερώνηται ἀπὸ τὸ πλαίσιον τῆς ἰδικῆς του προσωπικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντός του καὶ νὰ εἰσδύνη μὲ πρωτεϊκὴν εὐκαμψίαν εἰς τὰς ψυχὰς διαφορωτάτων προσώπων καὶ καταστάσεων, διὰ νὰ προσφέρῃ εἰς ὅλα μὲ τὴν ἰδίαν ἀγάπην καὶ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμόν πνοὴν καὶ θερμότητα.

Εἰς τοῦτο τὸ στάδιον τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἣτις ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὴν ἀναδημιουργίαν, ἀναφέρεται προφανῶς ὁ Wilamowitz, ὅταν παρομοιάζῃ τὸν φιλόλογον πρὸς ἡθοποιόν. Ὅπως ἐκεῖνος ἀπὸ τὸ ἄψυχον γράμμα ἀνιστᾶ καὶ ζωντανεύει μὲ τὴν δύναμιν τῆς τέχνης του καὶ μὲ τὴν θερμὴν τῆς ψυχῆς του τὰς μορφὰς τοῦ Hamlet ἢ τοῦ Οἰδίποδος, ὅπως τὰς εἶδαν καὶ τὰς ἔζησαν οἱ ποιηταὶ των, ὁμοίως καὶ ὁ φιλόλογος δανείζει εἰς τὰς σκιάς τοῦ παρελθόντος αἶμα ἀπὸ τὴν καρδίαν καὶ φωνὴν ἀπὸ τὰ στήθη του— διὰ νὰ προσφέρουν ζωντανὴν καὶ γόνιμον τὴν συναναστροφὴν των εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν.

Γ

Ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία, ὅπως σας την παρέστησα μέχρι τοῦδε εἰς τὰ δύο πρῶτά της στάδια, ἔχει κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸν χαρακτήρα, ἀποσκοπεῖ δὴλα δὴ ν' ἀναπαραστήσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν πιστὰ καὶ ζωηρά, πρόσωπα καὶ ἔργα, ὅπως ἦσαν εἰς τὴν τότε πραγματικότητα— μακρὰν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἐργασία αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως τελείως ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ παρὸν, ἐφ' ὅσον συντελεῖται ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅστις ὡς ἄτομον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐρευνητὴς, εἶναι στενὰ συνδεδεμένος μετὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀνησυχίας τοῦ παρόντος. Εἶναι ἐπ' ἴσης, ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν καθαρῶς ἱστορικὸν της χαρακτήρα, ἐξυπηρετικὴ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον πνευματικὴ ζωὴ εἶναι κατὰ μέγα μέρος αὐτοεπίγνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συνειδητὴ δὴλα δὴ γνωριμία πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι, ὅπως εἶπομεν, ἔχουν πάντοτε ἱστορικὸν χαρακτήρα. Συνείδησιν ἄλλως τε ἑαυτοῦ ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ὄχι δι' ἀπλῆς ἀνιστορήτου ἐνδοσκοπήσεως, ἢ ὁποῖα θὰ παραμείνῃ ἄγονος, ἀλλὰ διὰ τῆς μελέτης καὶ κατανοήσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ δημιουργός.

Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι μόνον αὐτοεπίγνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Πνευματικὴ ζωὴ σημαίνει τὴν ἐπαφὴν τῶν πόθων καὶ ζητήσεων τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου μετὰ τὰς ἱστορικὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς δημιουργίαν νέων ἀξιῶν. Καὶ ἡ δημιουργία αὕτη τοῦ νέου ἰσχύει ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐποχὰς καὶ τὰ πρόσωπα, ποῦ δημιουργοῦν πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ ὅπου συντελεῖται ἀπλῆ ἀναπαγωγὴ πολιτιστικῶν ἀξιῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῆ θεωρία κοίτη γνῶσις τοῦ παρελθόντος ἢ πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλ' ἐπ' ἴσης καὶ πρὸ πάντων μεταβολὴ καὶ κίνησις καὶ δημιουργία, εἶναι νοῦ ἐνέργεια, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸν ὄρισμόν, ποῦ της δίδει ὁ Ἀριστοτέλης. Μόνον ἄρα διὰ τῆς συνδέσεως τῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόθους τοῦ παρόντος δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἐπιστήμη (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ φιλολογία) παράγων ζωῆς πνευματικῆς καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἀπο-

στολήν της, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν *fiat veritas, pereat vita*, ἀλλ' ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν ἀκλόνητον πίστιν, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι, κατὰ τὸν ποιητὴν, μέγα καλὸ καὶ πρῶτο. Καὶ ἡ σύνδεσις αὐτὴ πραγματοποιεῖται εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ φιλολόγου κατὰ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν μνημείων, τὸ ὁποῖον οἰκοδομεῖται μὲν καὶ προϋποθέτει τὰλλα δύο, ἀποτελεῖ ὅμως τὴν κορωνίδα καὶ τὴν ὑψίστην προσφορὰν τοῦ φιλολόγου εἰς τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐρμηνεία, ποῦ περιέχεται εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις καὶ ἐξήγησις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῶν γραμματικῶν μνημείων, οὔτε συνθετικὴ ἀναδημιουργία καταστάσεων καὶ προσώπων τοῦ παρελθόντος. Εἶναι φύσεως αὐστηρῶς πρακτικῆς, πρακτικῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑψηλῆς πρακτικῆς (*erhöhte Praxis*) τοῦ Nietzsche. Τὴν ὠνόμασα ἀνθρωπιστικὴν, διότι ἔχει χαρακτῆρα παιδαγωγικόν, ἂν εἰς τὴν λέξιν δώσωμεν ὄχι στενῶς σχολειακὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὴν ὑψηλὴν καὶ καθολικωτέραν ἔννοιαν, ποῦ ἔχει ἡ λέξις παιδεία παρὰ Πλάτωνι, ὡς ἡ ἀρμονικὴ καὶ μετὰ λόγου καλλιέργεια καὶ διάπλασις τῶν ἀνθρωπινωτέρων στοιχείων τῆς προσωπικότητος. Διότι ἡ ἀποστολὴ τοιαύτης ἐρμηνείας ταυτίζεται πρὸς τοὺς σκοποὺς, ποῦ ἐπεδίωξε καὶ ἐπραγματοποίησεν ὁ ζωντανὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγενήσεως: τὴν ἔρευναν τοῦ μεγάλου προβλήματος, ποίας δυνατότητος καὶ ἐνεργείας, ποίας ἀξίας καὶ ποίας ἀνωτερότητας ἐγκλείει ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος, τὴν πίστιν ὅτι μόνον μακρὰ καὶ βαθεῖα ἀναστροφὴ πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ὡραῖον γεννᾷ ὡραῖα καὶ ὑψηλὰ διανοήματα καὶ πράξεις, τὸν πόθον νὰ περιλάβουν εἰς τὴν ψυχὴν των, ὅσον εἶναι δυνατόν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πολυχρωμίαν τῆς ζωῆς.

Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ὁ φιλόλογος δὲν ἀπαντᾷ πλέον εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων π. χ. ἢ τί σημασίαν εἶχε διὰ τὴν ἐποχὴν του ὁ Προμηθεὺς τοῦ Αἰσχύλου. Τὸ ἐρώτημά του εἶναι, τί εἶναι καὶ τί ἢμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὴν ἐποχὴν μας ὁ Πλάτων, τί σημαίνει δι' ἡμᾶς ὁ Προμηθεὺς Δεσμώτης. Εἰς τὰ προηγούμενα στάδια ὁ φιλόλογος ζητεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν ἄνθρωπον τοῦ τώρα εἰς τὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας τοῦ λογοτέχνου ἢ νὰ του ἀναπλάσῃ

παραστατικά εκείνου τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν προσωπικότητα. Τὸ ἱστορικὸν περίβλημα λοιπόν, ὑπὸ τὸ ὁποῖον μας παρουσιάζονται αἱ ἀξίαι τῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέλημα τῶν δύο ἐκείνων σταδίων· αὐτὸ μανθάνομεν νὰ βλέπωμεν, νὰ ἐννοοῦμεν, νὰ ἀπολαύωμεν. Εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον θὰ ἐκδύσωμεν τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα τὸ περίβλημα τοῦτο, θὰ τα ἐλευθερώσωμεν ἀπὸ τὴν συμβατικότητα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔθνους των, διὰ νὰ σταθοῦν ἐνώπιόν μας ὡς ἀπόλυτοι ἀξίαι, ὡς κἄτι αἰώνιον καὶ ἀχρόνως ἀληθινόν. Ἐάν δὲ κάθε ἀνώτερον δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἀνώτερον μεθέξει τῶν ἰδεῶν, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ἔργον τοῦ φιλόλογου εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον εἶναι νὰ δείξῃ καθαρὰν καὶ φωτεινὴν τὴν ἰδέαν, ἣ ὁποία ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν εἰς τὴν γῆ-ν ἡμῶν.

Ἄλλ' ἢ ἀποκάλυψις τοῦ ἀπολύτου θὰ γίνῃ εἰς ἀνθρώπους συγχρόνους καὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς τὰ προβλήματα καὶ τὰς ζητήσεις θὰ ἔχουν μέσα των καὶ ὁ ἀποκαλύπτων φιλόλογος καὶ ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἀποκάλυψις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα συγχρο-νισμοῦ, συγχρονισμοῦ ὄχι πλέον τῶν ἀνθρώπων τοῦ τώρα πρὸς τοὺς λογοτέχνας τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ τῶν λογοτεχνῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τώρα. Καὶ καταβιβάζει ὁ φιλόλογος διὰ τῆς ἐρμηνείας του τοὺς μεγάλους τοῦ πνεύματος εἰς τὴν κονίστραν τῶν συγχρόνων πνευματικῶν ἀγώνων καὶ τοὺς ἀποδεικνύει παράγοντας ζωντανοῦ, ἐν δημιουργίᾳ εὐρισκομένου πολιτισμοῦ. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πλάτων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ῥωμανὸς δὲν ἀποτελοῦν πλέον μορφὰς ἐνδόξους ἱστορικῆς πινακοθήκης· γίνονται σύγχρονοι πνευματικαὶ δυνάμεις, ποῦ ἔχουν νὰ προσφέρουν ἀδρὰν τὴν συμβολὴν των εἰς τὰς ἰδικὰς μας πνευματικὰς ἀνάγκας, τιμώμενοι ἢ ἀποκηρυττόμενοι, ἀγαπώμενοι ἢ πολεμούμενοι—πάντοτε ὅμως μελετώμενοι. Καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλό-λογου εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἐπιτυγχάνει τόσον περισσότερον, ὅσον ἀναγκαιοτέραν μας ἀποδεικνύει, διὰ τῆς στενῆς πρὸς τὸ παρὸν συν-δέσεως, τὴν παρουσίαν καὶ ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων τοῦ πνεύματος.

Βεβαίως δὲν εἶναι ὅλα τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ παρελθόν-τος ἐπιδεκτικὰ τοιαύτης ἐρμηνείας. Παρατηρεῖται ἄλλως τε γεινκῶς

μία προϊούσα ἐπιλογή ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σταδίου μέχρι τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ. Διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν μελετητὴν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῶν ἀρχαίων καὶ ἓνα εὐτελὲς ὄστρακον καὶ μία ἐπιγραφή· κακοχαραγμένη καὶ ἡ γνῶσις τοῦ πῶς ἔτρωγαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τί σκεύη μεταχειρίζοντο ἔχουν τὴν ἀξίαν των ¹⁾. Εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἤδη ἀναδημιουργίαν τοῦ παρελθόντος γίνεται ἐπιλογή τῶν οὐσιωδῶν καὶ χαρακτηριστικῶν μόνον. Αὐστηρότερος ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον θὰ ἐκλέξῃ τὰ σημαντικὰ ἔργα τῶν μεγάλων καὶ δυνατῶν. Διότι τὸ ἔργον του δὲν εἶναι νὰ δώσῃ τροφήν εἰς τὴν ἱστορικὴν περιέργειαν, ἀλλὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ ψυχικὰς ἀνάγκας, νὰ κατευθύνῃ ἀναζητήσεις, νὰ διαφωτίσῃ προβλήματα, πόθους νὰ πραγματοποιήσῃ.

Αἰῶνια ὀνομάζομεν τὰ ἔργα, ποῦ θὰ ἐκλέξῃ, ἀθάνατα τὰ πρόσωπα—ἀλλὰ τί σημαίνει αἰωνιότης καὶ ἀθανασία εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν; Τί ἄλλο παρ' ὅτι τὰ ἔργ' αὐτὰ εἰς κάθε περίστασιν καὶ κάθε ἐποχὴν ἔχουν κάτι νὰ προσφέρουν, ὅτι κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε κοινωνία θὰ εὔρη εἰς αὐτὰ τὰς ἀξίας, ποῦ χρειάζεται διὰ τὴν ἰδικὴν τῆς πνευματικὴν ζωὴν; Τόσον ἀνεξάντλητα εἶναι!

Καὶ εἶναι τοῦ φιλόλογου ἔργον καὶ ὑποχρέωσις νὰ τὰς ζητήσῃ. Ἐκεῖνος θὰ θέσῃ τὰ προβλήματα, τὰς ἀπόψεις, τὰς ἀνάγκας, τοὺς πόθους, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ζητήσῃ μὲ τὸν ἐπιστημονικὸν του καταρτισμὸν καὶ τὴν συνθετικὴν του διαίσθησιν νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν. Τὰ προβλήματα ὅμως καὶ τὰς ἀπόψεις θὰ παραλάβῃ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν του τὴν σύγχρονον. Ἐντεῦθεν καὶ διαφορετικὴ κατὰ ἐποχάς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς ἀτομικὰς ἰδιοσυγκρασίας ἢ τοὺς ἐθνικοὺς χαρα-

¹⁾ Δὲν εἶναι ἄχρηστον δι' ὅσους συνηθίζουν νὰ περιφρονοῦν ὡς μικρολόγον τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξακρίβωσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἀρχαίου βίου, νὰ μεταφράσω ἐδῶ τὴν περίφημον ἀπόφανσιν τοῦ Wilamowitz, ποῦ ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν προγραμματικὴν διατύπωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ φιλολογικοῦ ἔργου: *Τὸ μόριον ἂν καὶ ἡ ἐντελέχεια τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος ἄντρα καὶ ὁ δαίμων Βησᾶς, τῆς Σαφροῦς τὸ μέλος καὶ τῆς Ἀγ. Θέκλας τὸ κήρυγμα, ἡ μετρικὴ τοῦ Πινδάρου καὶ τὸ ἐκ Πομπηΐας ἀβάκιον, τὰ σκαριφήματα τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου καὶ τοῦ Καρακάλλα αἱ θέρμαι, τὰ κατορθώματα τοῦ θεοῦ Ἀγούστου, αἱ κωνικαὶ τομαὶ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἀστρολογία τοῦ Πετοσίριος: ὅλα, ὅλα ἀνήκουν εἰς τὴν φιλολογίαν, διότι ἀνήκουν εἰς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ζητεῖ αὐτὴ νὰ ἐννοήσῃ, καὶ οὔτε ἓνα δὲν ἠμπορεῖ νὰ τῆς λείψῃ.*

κτῆρας, θὰ εἶναι καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν προσώπων καὶ τῶν ἔργων. Τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον, παρέμεινε τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀπὸ τοῦ 4. αἰῶνος μέχρι τῆς ἐποχῆς μας· καὶ ὅμως πόσον διαφορετικὰ ἠρμηνεύθη κάθε φοράν! Σκεφθῆτε πρὸς στιγμήν, τί ἐσήμαινε τὸ Συμπόσιον διὰ τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδήμειαν, διὰ τὸν Ἀριστοτέλη τῶν περὶ φιλίας βιβλίων, διὰ τοὺς Στωϊκοὺς, διὰ τοὺς Ῥωμαίους, διὰ τὸν Φίλωνα, διὰ τοὺς Χριστιανούς, ὅπως τὸν Μεθόδιον, διὰ τοὺς περὶ τὸν Ψελλόν, διὰ τὸν Πλήθωνα, διὰ τοὺς ἄνδρας τῆς Ἀναγεννήσεως κ. ο. κ. Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Δημοσθένους ἔμειναν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, πάντοτε τὰ αὐτά. Καὶ ὅμως πόσον διαφορετικὰ ἠρμηνεύθησαν ἀπὸ τοῦ Mirabeau μέχρι τοῦ Clemenceau, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς τὸν τελευταῖον αὐτὸν αἰῶνα ἀπὸ τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου! Πόσας ἀκόμη ἀπόψεις, πόσας ἀκόμη ἀξίας δὲν θάνακαλύψουν μεταγενέστεραι ἐποχαί, διαφοροτρόποι γενεαί!

Καὶ εἶναι προσὸν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν μεγάλων ἔργων ἡ συνεχῆς αὕτη μεταβολή. Εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀπόδειξις, ὅτι εἶναι ἀληθινὰ αἰῶνιοι καὶ ζῶσαι δυνάμεις. Διότι ζωὴ σημαίνει κίνησιν καὶ μεταβολὴν καὶ ἐξέλιξιν, ὄχι στασιμότητα. Ἐνα συγκεκριμένον γεγονός, π. χ. ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος, μία χρονολογία, π. χ. ὅτι ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη ἔγινε τὸ 490 π. Χ., θὰ μείνουν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἀμετάβλητα—ἐφ' ὅσον ἀπαξ ἐξηκριβώθησαν· δι' αὐτὸ τὰ γεγονότα καὶ αἱ χρονολογίαι δὲν ἔχουν ζωὴν. Ζωὴν ἔχουν ἀπ' ἐναντίας ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κάθε φοράν συμμετέχουν εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεωροῦντος ὑποκειμένου—ἐπηρεάζοντα, ἀλλὰ καὶ ἐπηρεαζόμενα ἐξ αὐτοῦ¹⁾.

¹⁾ Τὸ ν' ἀναχωρῆς ἀπὸ τοῦ παρόντος τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ προβλήματα δὲν σημαίνει, ὅτι πρέπει νὰ ζητῆς πάση θυσίᾳ νὰ εὔρης εἰς τὸ παρελθὸν ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας πρὸς τὸ παρόν, παραβιάζων οὕτω τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα κάθε ἱστορικοῦ φαινομένου, ποῦ εἶναι μοναδικὸν καὶ ἀυθύποστατον εἰς τὸ εἶδος του. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμορφώνη κανεὶς τοὺς ἀρχαίους, διὰ νὰ τοὺς κάμῃ συγχρόνους. Τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος κρύπτουν ἀρκετὸν περιεχόμενον αἰωνιότητος καὶ καθολικότητος, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται ν' ἀγνοηθῆ ὁ ἱστορικός των χαρακτήρ. Ἐπειτα καὶ ἡ ἀρνητικὴ διαπίστωσις διαφοροτροπίας ἢ ἀντιθέσεως πρὸς τὰ σύγχρονα εἶναι θετικὴ συμβολὴ πρὸς κατανόησιν καὶ γονι-

Αὐτὸ εἶναι εἰς τὰς γενικάς του γραμμάς τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον τῆς ἐρμηνείας. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἔργον ἀνθρώπου μεσολαβοῦντος μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλ' ἢ μεσολάβησις αὕτη προσλαμβάνει ἐνταῦθα σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀνυπολόγιστον—ταυτοχρόνως ὅμως καὶ εὐθύνας τεραστίας. Διότι εἰς τὰς χεῖρας τοῦ φιλολόγου κεῖται, ἂν ἓνα πνευματικὸν δημιουργήμα τοῦ παρελθόντος θάποτελέσῃ πνευματικὸν παράγοντα καὶ φωτεινὸν πρότυπον τοῦ παρόντος ἢ θὰ μείνῃ νεκρὸν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἢ καλαισθητικῆς θεωρήσεως. Ἡμπορεῖ ὁ Α ἢ ὁ Β φιλόλογος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐρμηνείας καὶ ἢ ὑπηρεσία του θὰ εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου. Ἐφ' ὅσον ὅμως θὰ δεχθῇ νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος τῆς ἀνθρωπιστικῆς του ἀποστολῆς, πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἑαυτόν, ἂν διαθέτει πράγματι τὰ ἐφόδια, ποῦ χρειάζονται.

Καὶ χρειάζεται ὁ φιλόλογος πολλὰ καὶ δυσαπόκτητα ἐφόδια. Πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ γνωρίζῃ τὴν σύγχρονον ζωὴν, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ φέρῃ εἰς ἐπαφὴν τοῦ παρελθόντος τὰ δημιουργήματα. Νά τὴν γνωρίζῃ εἰς ὅλον τῆς τὸ πλάτος πρῶτον. Ἄνοικτὰ αἰσθητήρια δι' ὅλα τὰ γεγονότα τοῦ περιβάλλοντος, ὀξεῖα παρατηρητικότης, πολυμέρεια μορφώσεως, εὐστροφία τοῦ πνεύματος, ψυχὴ πλουσίως καὶ βαθύτατα καλλιεργημένη, ἁρμονικὴ ἀγωγή τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς διανοήσεως, τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως, συνδυασμὸς θεωρητικῆς σκέψεως καὶ πρακτικῆς παρατηρήσεως, λεπτὴ αἴσθησις πρὸς διάκρισιν μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ ζωντανοῦ, τοῦ νεκροῦντος καὶ τοῦ ζωοποιοῦντος, ἰδίᾳ δὲ καὶ πρὸ πάντων γνώσις βαθεῖα καὶ πολυμερῆς τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὀρθότερον τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μὲ ὅλας τῆς τὰς δυνατικότητας, τὰς ὑπεροχὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας—εἶναι τὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ὑψηλοῦ καθήκοντος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας τῶν μεγάλων.

μοποίησιν τοῦ παρόντος. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ λεχθῇ ἐναντίον τῆς παρεξηγήσεως, ὅτι κατανόησις καὶ ζωοποιήσις τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος, σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ ἔγκρισιν τοῦ περιεχομένου των. Γόνιμοι δὲν ἴμποροῦν ποτὲ νὰ εἶναι αἱ ἀλήθειαι αἱ ἀπρόσωποι, ἀλλ' ἢ θέλησις τῆς ἀληθείας, ποῦ ὁδηγεῖ εἰς δημιουργίαν προσωπικῶν ἀληθειῶν.

Πρέπει όμως να γνωρίζη τὴν ζωὴν καὶ εἰς ὅλον τῆς τὸ βάθος. Γνωριμία τῆς ζωῆς ἐνταῦθα δὲν σημαίνει νὰ βυθισθῆς εἰς τὸν στρόβιλον καὶ τὴν δίνην τῆς καθημερινῆς τῶν πραγμάτων ῥοῆς, νὰ «δοκιμάσης ὅλα», ὅπως νομίζουν μερικοὶ ¹⁾, καὶ δὴ τὰς κατωτέρας τῆς ζωῆς ἐκδηλώσεις, διὰ νὰ ἤμπορῆς νὰ ἐννοήσης καὶ νὰ τὰς ἀναπαραστήσης· σημαίνει νὰ ἤμπορῆς νὰ παρακολουθῆς τὴν δίνην αὐτὴν ἀφ' ὑψηλοῦ, ἀλλ' ὄχι ἀπὸ μακρὰν καὶ διὰ μέσου τῶν βιβλίων μόνον, μὲ συμμετοχὴν ²⁾ ἐσωτερικὴν (ὄχι τὴν ἐπιφανειακὴν ἐκείνων, ποῦ «τα δοκιμάζουν ὅλα»), νὰ κατορθώνης ν' ἀναγνωρίζης τὰς κατευθύνσεις τῆς ῥοῆς αὐτῆς καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, νὰ τακτοποιῆς μὲ κριτικὸν πνεῦμα εἰς τὴν σκέψιν σου τὸ πλῆθος τῶν καθημερινῶν γεγονότων, νὰ συλλαμβάνης μὲ διαύγειαν πνεύματος τὰς ἐν ἐνεργείᾳ δυνάμεις τῆς ζωῆς καὶ τὸν ἀγῶνά των, ν' ἀποτελῆ ἡ ψυχὴ σου τὸ κάτοπτρον, εἰς τὸ ὁποῖον θάντικατοπτρίζεται συνειδητοποιημένη ἡ ἐποχὴ σου. Τὸ παράγγελμα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νεωτέρας φιλολογικῆς ἐπιστήμης Φρ. Αὐγ. Wolf: Habe Geist und wisse Geist zu erwecken (ἔχε πνεῦμα καὶ γνώριζε πνεῦμα νὰ ἐξυπνᾷς) πρέπει εἰς κάθε περίστασιν νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ πραγματοποιῆ ὁ φιλόλογος. Καὶ ἂν αἱ ιδιότητες, ποῦ ἀνέφερα, εἶναι φιλοσόφου ιδιότητες, πρέπει ἴσως δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας περισσότερον ἢ δι' ἄλλους νὰ τονισθῆ, ὅτι δι' ὅλας μὲν τὰς ἐπιστήμας ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεία τοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν γονίμου καὶ μὴ σχολαστικῆς καλλιέργειας των, ἰδιαίτατα ὅμως ὑπὲρ τὸ πρόπυλον τῆς

¹⁾ Οὔτε διὰ τὸν δημιουργικὸν καλλιτέχνην εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἄμεσος αὐτὴ γνωριμία μὲ τὰς κατωτέρας ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Εἰς τὸ ἔργον του *Ἡ Αὐτοῦ Βασιλικὴ Ὑψηλότης* ἀναπτύσσει ὁ Thomas Mann διὰ στόματος τοῦ ποιητοῦ Martini τὴν ἀποψιν αὐτὴν: *Τῆς ζωῆς ἡ ἀπόλαυσις μας εἶναι ἀπηγορευμένη, αὐστηρῶς ἀπηγορευμένη—το γνωρίζομεν πολὺ καλά. Καὶ λέγων ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς, δὲν ἐννοῶ μόνον τὴν εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μέριμνάν καὶ τὸ πάθος, μὲ μίαν λέξιν κάθε σοβαρώτερον δεσμὸν μὲ τὴν ζωὴν. . . . Ἡ ἀποχὴ εἶναι ὄρος τοῦ συμβολαίου μας μὲ τὴν Μοῦσαν· ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἡ δυνάμις μας, ἡ ἀξιοπρέπειά μας, καὶ εἶναι ἡ ζωὴ δι' ἡμᾶς ὁ ἀπηγορευμένος παράδεισος, ὁ μέγας μας πειρασμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνίοτε ὑποκύντομεν, ποτὲ ὅμως πρὸς τὸ καλόν μας.*

²⁾ *Κρούα σταχτιά μάτσα δὲν ξέρουν, τί ἀξίζουν τὰ πράγματα, λέγει ὁ Nietzsche.*

φιλολογικῆς ἐπιστήμης πρέπει ν' ἀναγραφῆ με χρυσᾶ γράμματα :
Μηδεις ἀφιλοσόφητος εἰσίτω.

Ἄλλὰ δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Πρέπει καὶ νὰ τὴν ζῆς. Πρέπει καὶ νὰ αἰσθάνεσαι μέσα σου ἔντονα καὶ ζωηρὰ τὰς ἀνάγκας τῆς καὶ τὰς ἀνησυχίας τῆς, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς, τὰς ἀναζητήσεις καὶ τὰ προβλήματα τῆς, ἂν θέλεις νὰ γονιμοποιήσῃς δι' αὐτὴν τὸ παρελθόν. Χωρὶς τὸ ἔνστικτον διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος, με νεκρὰν τὴν καρδίαν καὶ τυφλὰς τὰς αἰσθήσεις πρὸ τῶν ἀναγκῶν του, χωρὶς τὸν διαυγῆ ἐνθουσιασμόν διὰ κάθε ὥραῖον καὶ εὐγενικόν, δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς καὶ τὸ παρελθόν ν' ἀντιληφθῆ, παρὰ ὡς σκιώδη καὶ ἀναιμικὴν ὑπαρξιν. "Ὅστις δὲν ἔζησε καὶ ἐντονώτερα καὶ ὑψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, δὲν θὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλὰ τοῦ παρελθόντος, λέγει ὁ Nietzsche.

Πρέπει νὰ γνωρίζῃς ἐνεργῶς καὶ νὰ αἰσθάνεσαι τὴν σύγχρονον λογοτεχνικὴν ζωὴν, ἂν θέλεις νὰ ζωντανεύσῃς δι' αὐτὴν τὰ ποιήματα τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Καλλιμάχου. Πρέπει νὰ παρακολουθῆς με ὀφθαλμοὺς προσεκτικοὺς καὶ ἐμπείρους ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνησυχίας, ποῦ συνδέονται με τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς σημερινῆς δημοκρατίας, διὰ ν' ἀντιληφθῆς καὶ νὰ ζήσῃς τὰς ἀγωνίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀναχωρεῖ τοῦ Πλάτωνος ἡ πολιτικὴ διανόησις, καὶ νὰ δείξῃς, τί ἠμπορεῖ αὕτη καὶ σήμερον νὰ μας προσφέρῃ. "Ὅστις δὲν παθαίνεται ἐσωτερικῶς, μαζὶ με τοὺς ἐκλεκτοτέρους ἀντιπροσώπους τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς, διὰ τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς θείας δικαιοσύνης, ὅστις εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικόν του κόσμον δὲν ἔζησε τὴν τραγικότητα τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους πολλάκις ἡ ἠθικὴ τάξις ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν πράξιν, ἡ ὁποία ἀφ' ἑτέρου τους ὀδηγεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν ὄλεθρον, θὰ κάμνῃ καλὰ ν' ἀπέχη ἀπὸ πάσης προσπαθείας νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν βαθυτέραν ἀξίαν τῆς Ὀρεστείας.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ ἄλλο χρειάζεται ὁ φιλόλογος τὸ βαθύτατον αἰσθημα τῆς εὐθύνης διὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ. Χωρὶς τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ παρόντος καὶ τὴν στροφὴν πρὸς τὸ μέλλον, μένει καὶ τὸ παρελθόν, ὡς ζωντα-

νός παράγων τοῦ πολιτισμοῦ, σκοτεινὸν καὶ ἀδιερεύνητον. «Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ παρελθόντος» — λέγει ὁ Nietzsche, τὸν ὁποῖον συχνὰ ἀναφέρω, διότι βαθύτατα παντὸς ἄλλου ἠσοθάνθη τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ εἴδους τούτου τῆς ἐρμηνείας — εἶναι πάντοτε μαντεῖον ἀποφθεγμα· μόνον ὡς ἀρχιτέκτονες τοῦ μέλλοντος, ὡς γνῶσται τοῦ παρόντος θὰ το ἐννοήσετε». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἡ φιλολογία — καὶ ἃς φαίνεται μία διαρκῆς παρελθοντολογία — ἐργάζεται, ὅπως κάθε ζωντανὴ ἐπιστήμη, κυρίως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ παρόντος, διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ μέλλοντος.

III

Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,

Τὴν λέξιν φιλόλογος ἐδημιούργησε κατὰ πρῶτον ὁ Πλάτων πρὸς χαρακτηρισμὸν ἐκείνου, ὅστις κατέχεται ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τοὺς λόγους — πρὸς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἀξίας, θὰ ἐλέγαμεν εἰς τὴν σημερινὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν. Ὁ ἔρως αὐτὸς κατευθύνει καὶ θερμαίνει τὴν προσπάθειάν μας, δίδει ἕνα βαθύτερον νόημα εἰς τὸ ἔργον μας. Μὲ τὰς πεπερασμένας ἀνθρωπίνας δυνάμεις τοῦ πνεύματός μας σπανίως ἐπιτυγχάνομεν οἱ φιλόλογοι ἕκαστοι νὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν ἀτομικὴν παραγωγικὴν ἐργασίαν μας ὀλόκληρον τὴν φιλολογίαν μὲ τὰ τρία στάδια τῆς ἐρμηνείας τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ παρελθόντος· ἀπλοῖ ἐργάται, ὄχι ἀρχιτέκτονες, τῆς ἐπιστήμης οἱ περισσότεροι, μικρὰν μόνον συμβολὴν προσφέρομεν εἰς τὸ οἰκοδόμημά της, ὅσων αἱ περιστάσεις καὶ αἱ ἀτομικαὶ μας ἱκανότητες μας ἐπιτρέπουν. Διὰ τοῦτο ὠμίλησα περὶ τῆς φιλολογίας, ὅπως ὑπάρχει (καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχη εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τοῦ ἀσημοτέρου φιλόλογου) ὡς ἰδέα, ὅπως πραγματοποιεῖται εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν γενεῶν ὀλοκλήρων, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῶν ὀλίγων, τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτῆς ἐκπροσώπων. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος, ποῦ προσθέτει νέα προσκτῆματα εἰς τὸν θησαυρὸν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, καὶ ὅστις κατορθώνει ν' ἀναστήσῃ ζωντανὴν μίαν προσωπικότητα παρωχημένην, καὶ ἐκεῖνος ποῦ χρησιμοποιεῖ διὰ τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνησυχίας τοῦ παρόντος τοῦ παρελθόντος τὰς πνευματι-

κὰς ἀξίας καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς μορφάς, καὶ ὅστις, χωρὶς ἀτομικὴν συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας, γονιμοποιεῖ μὲ πίστιν καὶ ἀγχίνοιαν τῶν δημιουργικῶν φιλολόγων τὰ διδάγματα διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματός του ἢ διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς νέας γενεᾶς, ὅλοι ἀπὸ τὸν ἴδιον ἔρωτα ἐμψυχωνόμεθα, ὅλοι προσφέρομεν τὴν μικρὰν ἢ μεγάλην συμβολὴν μας εἰς τῆς ἐποχῆς μας τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Αὐτὴν τὴν συμβολὴν προσεπάθησα εἰς τὴν ὁμιλίαν μου σαφέστερον νὰ καθορίσω.

Καὶ εἶναι τὸ ἔργον μας μία διακονία. Διακονία πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὅπως τὸ ἔργον κάθε ἀληθινὰ ζωντανῆς ἐπιστήμης. Διακονία ἐπίσης πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς δημιουργοὺς, πρὸς τοὺς ὁποίους χειραγωγοῦμεν τοὺς συγχρόνους μας. Διάκονοι τῶν μεγάλων καὶ ὑπηρέται, γνωρίζομεν ὅτι δι' ἐκείνους καὶ δι' ἐκείνων ὑπάρχομεν· εἰς ἐκείνους, ὄχι εἰς ἡμᾶς, ἀνήκει ἡ ἀθανασία, καὶ τῆς ἀθανασίας ἐκείνων κήρυκες προσφέρομεν εἰς αὐτοὺς μὲ ταπεινοφροσύνην καὶ σεβασμὸν τὴν λατρείαν μας—ὑπερήφανοι, ὅταν ἐκεῖνοι τιμῶνται, εὐτυχεῖς, ὅταν ἐκεῖνοι θαυμάζωνται. Ἐδῶ κεῖται ἡ δύναμις μας, δύναμις ἠθικὴ, ὅπως κάθε γνησίᾳ δύναμις.

Ἄλλ' ἂν ἡ ἐπαφή μας πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ πνεύματος εἶναι πολὺ στενὴ, ὥστε νὰ μὴ ὑπερτιμῶμεν τὴν ἰδικὴν μας προσφορὰν πρὸς τὴν κοινωνίαν, συναισθανόμεθα ὅμως πλήρως τὴν ἀξίαν, ποῦ ἔχει τὸ ἔργον μας διὰ τὴν προσωπικὴν μας πνευματικὴν ὑπόστασιν—τὴν ὑπερηφάνειαν, ὅτι εἴμεθα σύντροφοι καὶ ἑρμηνεῖς τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ νοῦ, τὴν εὐτυχίαν μιᾶς διακονίας, ποῦ ἐξευγενίζει καὶ ἐξωραΐζει ὁ ἔρωσ, τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα, ὅτι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἴσως—κατὰ τὸν Πλάτωνα—ἐπὶ τὸ πολὺ πέλαγος τετραμμένος τοῦ καλοῦ καὶ θεωρῶν πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς τίκει καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνῳ.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐλπίδα ἐγίναμεν φιλόλογοι.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐλπίδα, Κύριοι Φοιτηταί, χαιρετίζω τὴν πρώτην μας γνωριμίαν.